

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Katedra historie

**ŽIVOT ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA
V BRNĚ V LETECH 1939-1941 OČIMA PAMĚTNÍKŮ**

Bakalářská diplomová práce

Tereza Šmídová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.

Olomouc 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně na základě citovaných pramenů a literatury.

V Brně dne:

Podpis:

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Karlu Konečnému, CSc. za odborné vedení této bakalářské práce. Rovněž děkuji Mgr. Táni Klementové z Židovského muzea v Praze a Jitce Králové z Židovské náboženské obce Brno za cenné rady, které mi byly v průběhu psaní práce poskytnuty. V neposlední řadě patří velký dík všem pamětníkům, kteří byli ochotni se o svůj životní příběh podělit.

Ediční poznámka

Při psaní slova „žid“ není rozlišováno, zda jde o žida ve smyslu etnickém nebo náboženském a je psáno vždy s malým počátečním písmenem.

Obsah

1.	Úvod	6
2.	Literatura a metodologie.....	7
3.	Židovská náboženská obec Brno	10
4.	Řešení židovské otázky v Protektorátu Čechy a Morava	15
4.1.	Řešení židovské otázky na lokální úrovni	19
4.2.	Vystěhovalectví	22
4.3.	Zabavení majetku a vyřazení z hospodářského života.....	24
4.4.	Vyřazení židů z veřejného života a jejich separace od ostatního obyvatelstva	27
4.5.	Židovští míšenci a smíšená manželství.....	30
5.	Život židovského obyvatelstva očima pamětníků	32
5.1.	Pamětníci	33
5.1.1.	Bedřiška Felixová roz. Burgmannová.....	33
5.1.2.	Gertruda Faltýnová	33
5.1.3.	Leo Rotter	33
5.1.4.	Ivo Rotter	34
5.1.5.	Doris Grozdanovičová roz. Schimmerlingová.....	34
5.1.6.	Ruth Kopečková roz. Morgensternová	34
5.1.7.	Antonie Militká, roz. Michalová.....	35
5.2.	Rodinné zázemí.....	35
5.3.	Období před okupací.....	36
5.4.	Od okupace k transportům	37
6.	Závěr.....	43
7.	Seznam pramenů a literatury	45
8.	Přílohy	48

1. Úvod

Období šoa můžeme právem označit za jedno z nejtragičtějších období dosavadních dějin. Norimberskými zákony byli židé postupně vyřazováni ze všech sfér života, až byli izolováni v tzv. ghettu beze zdí. Poté následovala fáze, kdy byli nuceni nastoupit do hromadných transportů a odvezeni do koncentračních táborů. Zde se většinou odehrála poslední etapa, ze které již nebylo cesty zpět.

Dějiny holocaustu je samozřejmě věnována velická pozornost, a to zejména období tzv. „konečného řešení židovské otázky“. Já jsem si pro svou práci vybrala období, kdy židé museli přestat vykonávat svá dosavadní povolání, byl jim zabaven majetek a docházelo k jejich separaci od ostatního obyvatelstva. Následně museli opustit svá dosavadní bydlení a sestěhovat se s ostatními židovskými rodinami do jednoho bytu, kde většinou dostali povolání do nástupu k transportu. Časově se jedná tedy o rozpětí let 1939-1941. Domnívám se, že vzhledem k tomu, že se židé museli v podstatě vzdát svého předchozího života, jednalo se o etapu velmi psychicky náročnou. Regionálně jsem práci zařadila do města Brna, kde před válkou žila početná německá i židovská menšina. Velkou roli samozřejmě hrálo to, že z oblasti Brněnska sama pocházím a mám osobní vazby na místní brněnskou pobočku Židovského muzea v Praze. Mou angažovanost v tomto tématu posílily i zájem a reakce okolí, které byly projeveny ohledně výsledků této práce.

Předkládaná práce je rozdělená na dvě hlavní části – teoretickou a praktickou. V kapitole „Židovská náboženská obec Brno“ nastíním vývoj brněnské židovské komunity v předválečných letech a následně popíšu, jak se celá situace změnila v období tzv. druhé republiky a následně po obsazení Česko-Slovenska nacistickým Německem. Zahrnu také to, jak se v tomto období změnila činnost židovských náboženských obcí. V druhé kapitole a jejích navazujících podkapitolách se budu věnovat základní právní legislativě týkající se židovské problematiky a základním životním oblastem, kterých se dotkla. Budu se také zabývat tím, jakou úlohu v tomto procesu hrála protektorátní vláda, a jaké specifčnosti měla „židovská otázka“ na našem území. Praktická část bude zahrnovat analýzu rozhovorů s pamětníky, které použiji jako základní pramen.

Hlavním cílem této práce bude zjistit, jaké konkrétní změny si pamětníci vybavují, a zejména, co pro ně tyto společenské změny znamenaly a jak celou situaci vnímali. Jejich výpovědi budu konfrontovat s literaturou použitou v teoretické části práce. Dále by mě

zajímalo, jestli Brno bylo v protižidovské otázce něčím specifické. A pokud ano, čím byly tyto změny zapříčiněny. Historickou paměť v dějinách holocaustu považuji za stále aktuální, vzhledem k tomu, že se dostáváme do období, kdy pamětníků na toto téma neustále ubývá, a přitom, jak jsem se přesvědčila při svém bádání, jsou některé rozhovory stále nezmapované.

2. Literatura a metodologie

Pro základní orientaci v protižidovské legislativě na území Protektorátu Čechy a Morava použiji zejména knihu od právničky Heleny Petrův *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Kniha obsahuje jednotlivé vyhlášky, nařízení a zákony vydávané jak protektorátní, tak okupační správou. Helena Petrův se zde také zabývá tím, jakou úlohu hrály jednotlivé orgány při vydávání těchto nařízení a snaží se vyvracet některé mýty, které v této oblasti panují. Pro další poznatky ohledně nacistického řešení židovské otázky v českých zemích využiji knihu od „historika holocaustu“ a autora tří Terezínských pamětních knih Miroslava Kárného *„Konečné řešení – Genocida českých Židů v německé protektorátní politice“*. Pro doplnění informací jsem využila edici dokumentů z let 1939-1942 od Heleny Krejčové, Jany Svobodové a Anny Hyndrákové, které vydávala Židovská náboženská obec a povinně je předkládala Ústředně pro židovské vystěhovalce.

Další informace o období Protektorátu budu čerpat z knih od Tomáše Pasáka *Pod ochranou říše* a Pavla Maršálka *Pod ochranou hákového kříže: nacistický okupační režim v českých zemích 1939-1945*. Ke své práci taky využiji řadu článků, a to zejména z *Terezínských studií a dokumentů* vycházejících v letech 1996-2009 a sborníku *Židé a Morava*, ve kterém jsou publikovány příspěvky na každoročně konané stejnojmenné konferenci. Pro oblast Brna existuje kniha *Brno židovské: historie a památky židovského osídlení města Brna* od Jaroslava Klenovského. Zde jsou ale spíše poznatky o jednotlivých židovských památkách než o nějaké zevrubné historii židovské komunity v Brně. Informace jsem dále doplnila publikací *V utrpení a boji. Brněnští Židé v osudových momentech XX. století* od kolektivu autorů. Zde jsou připomenuty významné židovské osobnosti města Brna, protižidovské nálady před vypuknutím druhé světové války a organizace jednotlivých transportů vypravovaných z Brněnska.

Z pramenů využiji zejména fond B 254 *Oberlandrát Brno 1939-1945 a Okresní hejtman Brno – správa z říšského příkazu*, kde se mi podařilo najít úřední korespondenci

mezi Oberlandrátem a dalšími institucemi (zejména Policejním ředitelstvím a Zemský úřadem). Z fondu B 26 *Policejní ředitelství* jsem využila zejména jednotlivé vyhlášky týkající se perzekuce židů a jednotlivé případy, ve kterých se řeší udání mířící na židy. Tyto fondy jsou uloženy v Moravském zemském archivu Brno. Zavítám také do Městského archivu Brno, kde se ve fondech A1/27 a A 1/28 *Presidiální spisovna* nacházejí dokumenty vzešlé z úřadování presidia města Brna. Bohužel spousta pramenů k mnou sledovanému období byla zničena nacisty v roce 1945, včetně dokumentace Židovské náboženské obce Brno.

Jak jsem již uvedla výše, práce bude rozdělena na dvě části. V té teoretické budu pracovat zejména se sekundární literaturou, která se věnuje problematice perzekuce židů za protektorátu a budu ji doplňovat přístupnými písemnými prameny. Pokusím se najít oblast perzekuce, do které mohly zasahovat i orgány na místní úrovni a tu blíže popsat právě na městě Brně. Druhá část práce, tedy ta praktická, bude spočívat v analýze rozhovorů s pamětníky metodou tzv. orální historie.

Orální historii definuje Miroslav Vaněk jako „řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících postupů, jejich prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky určité události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, nebo osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně“.¹ Jedná se tedy o interdisciplinární kvalitativní metodu výzkumu, ve které nám jde o subjektivní hodnotu výpovědi pamětníků. Reflektuje oblast tzv. mikrohistorie, čímž můžeme získat hlubší poznatky z dějin každodennosti.² V rámci této metody musíme počítat s jistými překážkami, ke kterým musíme přihlížet. Narátoři se totiž sami rozhodují, jestli tazateli něco zamlčí, či jestli poskytnou plnou pravdu. Výpovědi jsou také ovlivňovány časovým odstupem mezi prožitím události a poskytnutím rozhovoru. Musíme vzít v potaz nejen to, kolik bylo let dotazovanému ve chvíli, kdy se daná událost, na kterou se ptáme, odehrála, ale také, kolik je pamětníkovi let ve chvíli, kdy na rozhovoru pracujeme. Tato oblast souvisí i další otázkou, a to, jak byly vzpomínky dané osoby ovlivněny informacemi, které byly získány postupem času, například z knih, médií, vyprávěním dalších osob atd. Nezříkáme se tedy dosažení

¹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku*, s. 8.

² Tamtéž, s. 12.

objektivních faktů, nicméně v rámci orální historie nejsou prioritou. Jde nám zejména o analýzu verbálních i neverbálních sdělení, které nám může daný jedinec poskytnout jako jeden z druhů „sdělení o minulosti“.³

³ Tamtéž, s. 19.

3. Židovská náboženská obec Brno

Samostatná židovská náboženská obec v Brně byla povolena v roce 1859, nicméně židovské osídlení v Brně datujeme zhruba do 13. století, starší židovské sídliště na Moravě nalezneme už pouze v Olomouci.⁴ V moderních dějinách se židé začali začleňovat do ekonomického a společenského života rokem 1848 a následně přijetím Prosincové ústavy v roce 1867. Díky tomu přestali být z židů druhořadí obyvatelé a stali se z nich plnoprávní občané, kteří se mohli plně zapojit do všech sfér společnosti. S nabytím plných občanských práv souvisela i možnost stěhování se z menších židovských center či ghett do větších měst Moravy. Tak tomu bylo i v Brně, kam mířili obyvatelé židovského původu z bývalých vrchnostenských měst, zejména z Boskovic, Rousínova, Slavkova, Pohořelic, Dolních Kounic a Ivančic.⁵

V období druhé poloviny 19. století byl v Brně ustaven náboženský spolek, postavena synagoga a zřízen hřbitov v Brně-Židenicích, který se zde nachází dodnes. Za zmínku také stojí, že v Brně se v 19. století značně rozvíjel textilní průmysl, díky čemuž si město zasloužilo přezdívku „Manchester východu“, na čemž se značně podílelo i židovské obyvatelstvo. V 60. letech 19. století pracovalo v Brně 110 vlnářských továren, z toho bylo 32 židovských.⁶

První republika umožnila židům žijícím na našem území přihlásit se k židovské národnosti. Tato volba nebyla ničím podmíněna, například společným židovským jazykem nebo členstvím v židovské náboženské obci.⁷ Většina židovské populace také hebrejštinu nebo jidiš neznalo a mluvili jak českým, tak německým jazykem.⁸

Brněnská židovská komunita se mezitím v meziválečném období začala podílet na rozvoji společenského života Brna. Židovský akademický spolek Veritas se zasloužil o vznik plaveckého klubu Bar Kochba a sportovního klubu Makkabi. Makkabi byl oficiální název

⁴ KLENOVSKÝ, Jan: *Brno židovské*, s. 5.

⁵ Tamtéž, s. 15.

⁶ KLENOVSKÝ, Jan: *Brno židovské*, s. 69.

⁷ Odhlasování uznání možnosti zvolení si židovské národnosti československým parlamentem proběhlo z ryze pragmatických důvodů. Zatrhnutí kolonky „národnost židovská“ totiž odvedlo hlasy jiným menšinám, zejména té německé. (ČAPKOVÁ, Kateřina: *Židé v Čechách za první republiky*, s. 20)

⁸ ČAPKOVÁ, Kateřina: *Židé v Čechách za první republiky*, s. 19-20.

pro všechny židovské jednoty. Ten brněnský se nacházel na břehu řeky Svratky na Riviéře a nabízel bezpočet sportovního vyžití. Zajímavostí je, že v Brně se dokonce konala první československá makkabiáda, které se účastnilo 650 sportovců. Od roku 1920 brněnští židé mohli navštěvovat svou vlastní obecnou školu a gymnázium, které se nacházely na Silniční (dnes Hybešově) ulici. Gymnázium bylo v meziválečném období jedinou židovskou střední školou v českých zemích.⁹

Instituce sloužící brněnským židům se soustředily v oblasti východního předměstí Brna, tedy zejména v prostoru ulic Dornych, Křenová, Koliště, Cejl, Bratislavská a náměstí 28. října. V této oblasti se nacházely tři synagogy (Velká synagoga, Nová synagoga a Polský templ), dále například veřejná jídelna, sirotčinec, kancelář židovského národního fondu, lékařská ambulance. I brněnská židovská náboženská obec sídlila v těchto místech, konkrétně na Kolišti 45.¹⁰

Můžeme tedy konstatovat, že brněnská židovská komunita byla emancipovanou součástí města Brna a velkou měrou se zasloužila o jeho ekonomický, kulturní a společenský rozmach. Brněnští židé vlastnili obchodní domy, továrny, byli součástí mnoha spolků a nadací a podíleli se i na stavebním rozmachu města. Ovšem blížilo se období, které patří k nejtragičtějším událostem v lidských dějinách.

Mnichovskou dohodou začíná na našem území období tzv. druhé republiky, jejíž političtí představitelé vycházeli ze značně mylného přesvědčení, že Německo má zájem na zachování okleštěného Česko-Slovenska. Beranova vláda čelila zvýšenému tlaku ze strany nacistického Německa, což znamenalo, že musela i jistým způsobem zaujmout stanovisko k „řešení židovské otázky“, která ale zůstávala po celou dobu poněkud nejednoznačná. Přesto docházelo k tomu, že židovští studenti byli vylučováni z vysokých škol, lékaři, advokáti a státní úředníci byli propouštěni ze zaměstnání, a to ještě dříve, než to nařídil Berlín.¹¹ Beranův kabinet začal připravovat základy protižidovské legislativy o přezkoumání státního občanství a odstranění židů ze státní služby.¹² Jistý obrázek o přístupu k řešení tzv. židovské otázky si můžeme udělat ze slov předsedy vlády Rudolfa Berana: „*Budeme také řešit otázku židovskou. Poměr státu k těm židům, kteří jsou již dlouho usazeni na území republiky a kteří*

⁹ KLENOVSKÝ, J.: *Brno židovské*, s. 16.

¹⁰ Tamtéž, s. 45.

¹¹ FRANKL, Michal: *Druhá republika a židovští uprchlíci*, s. 51.

¹² Tamtéž, s. 52.

*mají pozitivní vztah k potřebám státu a jeho národům, nebude nepřátelský“.*¹³ Emigrace tedy byla doporučována zejména židům německým a německy mluvícím, židům z pohraničí a uprchlíkům, kteří se u nás ukrývali před fašistickými režimy okolních zemí. Češi-židé mohli zůstat.

Další situací, se kterou se političtí představitelé v druhé republice museli v souvislosti s židovskou menšinou potýkat, byla uprchlická krize. Největší počty utečenců přinesl anšlus Rakouska, zábor československého pohraničí a křišťálová noc v Sudetech, která se uskutečnila s jednodenním zpožděním oproti té v nacistickém Německu. Československá vláda uplatňovala vůči uprchlíkům dvojí metr. Etničtí Češi byli vítáni, zatímco s integrací Němců a židů se nepočítalo, ti měli být co nejrychleji vráceni zpět, anebo vystěhováváni do zahraničí. Péči o židovské uprchlíky nesly na bedrech židovské pomocné organizace a židovské náboženské obce samy. Podle statistik uprchlo do Československa z pohraničí celkem 171 401 uprchlíků, z toho 18 673 židů.¹⁴

O uprchlíky přicházející z oblasti Brněnska se starala brněnská židovská náboženská obec, která s pomocí židovské obce v Dolních Kounicích zajistila vznik uprchlického tábora v Ivančicích, které jsou od Brna vzdáleny asi 30 km. Židé zde byli ubytováni v prostorech bývalé Sinaibergerovy koželužny. Po vyhlášení Protektorátu převzalo tábor brněnské gestapo. Až na tři smíšená manželství byli umístění židé převezeni do Terezína. Ke konečné likvidaci tábora došlo roku 1942. Odhaduje se, že v táboře uhynulo zhruba 60 osob, kteří jsou pochováni na místním židovském hřbitově.¹⁵

Zároveň se Československou řadilo k zemím, které vlivem ohrožení ze strany nacistického Německa a stoupající vlnou antisemitismu ve společnosti, židovské uprchlíky ve velké míře produkovala. Jednalo se zejména o bohatší rodiny, které disponovaly větším finančním kapitálem, což mělo vliv i na československé hospodářství.¹⁶

Z dodatků občanských legitimací uložených v MZA vyplývá, že uprchlíci na území Brna proudili zejména z Vídně a z jižního území Sudet (tedy Mikulovsko, Břeclavsko, Znojensko). Mezi nejčastější udání důvodu přesunu a nahlášení nového trvalého bydliště

¹³ Tamtéž.

¹⁴ FRANKL, Michal: *Druhá republika a židovští uprchlíci*, s. 47.

¹⁵ SCHILDBERGER, Vlastimil: *Od kořenů antisemitismu ke „konečnému řešení“*, s. 25.

¹⁶ FRANKL, Michal: *Druhá republika a židovští uprchlíci*, s. 54.

patřilo vypovězení z dané oblasti, existenční důvody či migrace za prací. Dále zde nacházíme seznamy osob, které migrovali z Brněnska pryč. Nalézáme zde individuální odjezdy do Anglie, ale i hromadné transporty putující přes Bratislavu, kde se nalodili na parník a dále pokračovali do Palestiny. Například v březnu 1939 vycestovalo z Brna 700 osob (z toho 20 dětí), poté se počty začaly snižovat.¹⁷ Byla zde taky snaha uprchlíky vracet zpátky za hranice. V této věci se velice silně angažoval komisař Policejního ředitelství Vrba. Velice nelehkou situaci uprchlíků na našem území dokládá osud manželů Gimpelových, kteří prchli z Vídně. Ti byli vypovězeni v únoru 1939, následně se vrátili a byli uvězněni, poté propuštěni s příkazem návratu do Rakouska. Zemřeli koncem února 1939. Jak vyplývá z pitevního protokolu, o sebevraždu se pokusili trojím způsobem. Nejenže požili jed, ale také si podřezali žíly a poté vyskočili z okna bytu na Bratislavské ulici.¹⁸

Dne 15. 3. 1939 v 6:00 bylo Brno, stejně jako zbytek Česko-Slovenské republiky obsazeno nacistickým Německem. Na základě výnosu vůdce a říšského kancléře byl datem 16. 3. 1939 zřízen Protektorát Čechy a Morava.¹⁹ I přestože okupace v Brně a okolí proběhla bez větších demonstrací, došlo ihned k zatýkání bohatších brněnských židů z naprosto smyšlených důvodů. Jako první obyvatel Brna vůbec byl zatčen podnikatel v textilnictví Alfred Löw Beer, díky čemuž se mohli nacisté zmocnit jeho secesní vily na Hlinkách.²⁰

Při příležitosti návštěvy Adolfa Hitlera v Brně v prvních dnech po okupaci došlo k zapálení tzv. Velké synagogy na Dornychu dne 18. března 1939.²¹

Násilně proti židům vystupovali zejména čeští fašisté. Národní tábor fašistický (dále jen NTF) se okupací v podstatě rozdělil na českou a moravskou frakci. Zatímco Radola Gajda vyzýval ke spolupráci s Národním souručenstvím, v Brně se do čela dostal Jaromír Vala. Pod jeho vedením brněnští fašisté úzce spolupracovali s NSDAP, a dokonce se podíleli na obsazování některých okresních úřadů.²² Z jejich iniciativy vzešla také řada provokací během května a června 1939. Nejen příslušníci NTF, ale i občané německé národnosti (většinou příslušníci hitlerjugend), SS a wehrmachu vnikali do kaváren a přítomné židy

¹⁷ MZA, fond B26 Policejní ředitelství Brno, kart. 3110, sign. 4100.

¹⁸ MENŠÍKOVÁ, Miroslava: *Počátky perzekuce židovského obyvatelstva v Brně*, s. 143.

¹⁹ FILIP, Vladimír – SCHILDBERGER, Vlastimil – BŘEČKA, Jan – NEDBAL, Lubor: *Brno 1939-1945*, s. 40.

²⁰ Tamtéž, s. 56.

²¹ Tamtéž, s. 83.

²² PASÁK, Tomáš: *Pod ochranou říše*, s. 111.

vyháněli a bili. Zněli hesla jako „Pryč s židovskými kavárnami a obchody“, „Židi ven“.²³ Největší pogrom se uskutečnil v srpnu 1939 před kavárnou Esplanade²⁴ (dále se přesunuli do kaváren Louvre a Zeman), kde se shromáždilo asi 800 fašistů, příslušníků SS a SA a německých vojáků.²⁵ NTF měl totiž konkrétní představu, jak židovskou otázku řešit, což uveřejnil v jejich tisku Národní tábor: „Židovská otázka není dosud vyřešena. Máme dojem, že moc těchto finančních upírů je stále ještě velická. Žid byl a je vrahem českého člověka. Tvrdíme a tvrdit budeme, že dokud nebude poslední žid z národa vypráskán a zničen, nezbavíme se žiraviny na vlastním těle. Židé musí ven! Ven ze všech míst a úřadů. Ven ze všech obchodů a bank, společností, spořitelen a umění. Žádáme norimberské zákony, musí i u nás býti splněny do puntíku a basta.“²⁶

Do vyhlášení protektorátu fungovalo na území Československa 136 židovských náboženských obcí, které se sdružovaly do Zemských svazů a jejichž nejvyšším orgánem byla Rada židovských náboženských obcí v Československu.²⁷ Postavení židovských náboženských obcí bylo postupně upravováno. Už během léta 1939 působilo pouze 14 obcí, každá v jednotlivém oberlandrátu. Jejich činnost byla postupně omezována, a v souvislosti se zahájením transportů do Terezína rušena. Veškerá jejich agenda byla postupně přenesena na pražskou obec, která byla v roce 1943 přejmenována na Židovskou radu starších. Ta už ovšem s původní obcí, která fungovala za první republiky, neměla naprosto nic společného.²⁸

Brněnská židovská náboženská obec se po zabrání domu nacisty, kde sídlila, přesunula na ulici Legionářskou č. p. 31 (dnes třída Kapitána Jaroše). Představeným obce byl do roku 1942 Dr. Otto König, posledním rabínem na krátkou chvíli, než byla ŽNOB zrušena, se stal Albert Schön.²⁹

Činnost ŽNOB, stejně jako činnost ostatních židovských náboženských obcí za války lze shrnout do třech hlavních úkolů. Za prvé pokračovala v činnosti, kterou měla na starost v předválečné době. Zajišťovala tedy kultovní činnost, hospodaření obce, sociální a

²³ SUCHÁNEK, Michal: *Národní tábor fašistický. Brněnští fašisté v letech 1939-1941*, s. 368.

²⁴ Místo setkávání tehdejší brněnské intelektuální elity, zejména té židovské. V současné době v těchto místech stojí Janáčkovo divadlo. Převzato z brněnský architektonický manuál

²⁵ SUCHÁNEK, Michal: *Národní tábor fašistický. Brněnští fašisté v letech 1939-1941*, s. 370.

²⁶ Tamtéž, s. 379-380.

²⁷ KREJČOVÁ, Helena: *Židovská náboženská obec za války*, s. 12.

²⁸ Tamtéž, s. 13.

²⁹ KLEMENTOVÁ, Táňa: *Poslední nástupišť. Brněnské transporty Židů v letech 1941-1945*, s. 72.

lékařskou péči, která zahrnovala i správu starobinců, sirotčinců a chorobinců.³⁰ Vzhledem k tomu, že židovským dětem bylo zakázáno vzdělávat se ve školách, zajišťovala i domácí výuku.³¹ Dále její činnost souvisela se zajištěním administrativy v otázce vylučování židů ze společnosti a poslední, značně smutnou činností, byl výkon práce pro nacistické orgány. V tomto ohledu prováděla nejen evidenci jmění, ale zejména zhotovovala seznamy o počtech židů v daném místě, na jejichž základě potom židé byli posíláni na práci a později zařazováni do transportů.³²

Ožehavou a často diskutovanou problematikou je podíl židovských náboženských obcí na genocidě židovského obyvatelstva.³³ Vzhledem k tomu, že židé byli postupně vyhazováni ze zaměstnání, nabízela se jim možnost pracovat právě na příslušné židovské obci. Po zahájení transportů byli židé, hlavně se smíšených manželství, nuceni k této práci příkazem, čímž se často podíleli na vlastním sebezničení. Nicméně hledáním viny u židovských organizací by se také mohlo stát, že se odvrátí pozornost od těch, kteří nesou skutečnou vinu na „konečném řešení židovské otázky“, tedy nacistů.³⁴

4. Řešení židovské otázky v Protektorátu Čechy a Morava

Na základě výnosu vůdce a říšského kancléře ze dne 16. března 1939 byl zřízen Protektorát Čechy a Morava slibující našemu území jistou podobu autonomie. Forma protektorátu byla vybrána z důvodu zahraničně-politické situace po Mnichovu, kdy Němcům nebylo zcela jedno, jak bude zabráněno území Čech a Moravy vypadat navenek, i mezi obyvateli. Proto se zdálo vhodnější zachovat jisté zdání „samostatnosti“ aspoň v některých oblastech.³⁵ Zejména představitelé protektorátní správy se snažili chápat protektorát jako poslední zbytek české státnosti se zachováním veřejné i soukromé právní subjektivity. Faktem ale je, že říšská vláda i říšský protektor mohli zákonodárnou moc ovlivňovat dle své libosti, což značně využívali ve svůj prospěch a k postupnému omezování

³⁰ KREJČOVÁ, Helena: *Židovská náboženská obec za války*, s. 13.

³¹ KLEMENTOVÁ, Táňa: *Poslední nástupišť. Brněnské transporty Židů v letech 1941-1945*, s. 73.

³² KREJČOVÁ, Helena: *Židovská náboženská obec za války*, s. 13.

³³ Židovské náboženské obce vidí jako kolaborující s nacisty například Hannah Arendtová (tuto problematiku popisuje v knize Eichmann v Jeruzalémě)

³⁴ KREJČOVÁ, Helena: *Židovská náboženská obec za války*, s. 21.

³⁵ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví*, s. 25.

této svébytnosti.³⁶ Dosti výmluvná jsou v tomto případě slova Adolfa Hitlera, která použil ve svém ideologickém díle *Mein Kampf*: „*Musíme umět psu usekávat ocas kousek po kousku.*“³⁷

Po obsazení Čech a Moravy byla zhruba na měsíc ustanovena tzv. vojenská správa (Militärverwaltung). Výkonná moc tak byla svěřena vrchnímu veliteli zasahujících jednotek gen. von Brauchitschovi, který ji potom přenesl na své podřízené. Na Moravě se jednalo o generála Lista, který stál v čele operující armádní skupiny 5.³⁸ Pro jejich potřeby byla zřízena civilní správa, v jejímž čele stál šéf civilní správy (Chef der Zivilverwaltung), který měl na starost politickou správu, řízení hospodářství a propagandu. Na Moravě sídlil v Brně a jednalo se o J. Bruckela.³⁹ Správa v protektorátu byla dvojkolejná. Na jedné straně to byly okupační orgány v čele se skutečným držitelem moci říšským protektorem. Jemu podléhaly tzv. oberlandráty. Na druhé straně to byly úřady protektorátní v čele se státním prezidentem, vládou a řadou autonomních orgánů na úrovni obcí, okresů, a pak taky dva zemské úřady se sídlem v Praze a Brně. Zákonodárnou moc měl v protektorátu prezident a vláda, kteří vydávali vládní nařízení, do kterých mohl kdykoli zasáhnout říšský protektor. Po okupaci totiž došlo k recepci práva z Československa, říšské právo neplatilo jako celek, ale jen v případech, kdy to vyplývalo z obsahu právních norem. Právní předpisy na nižší úrovni podléhaly oberlandrátům, kteří je mohli kdykoliv nahradit vlastními opatřeními.⁴⁰ Pro vnitřní správu bylo také typické, že na vedoucí místa byli ustaveni němečtí úředníci. V Brně byla správa poněmčována od samého začátku. Ještě před příchodem okupačních jednotek obsadili nacisté důležité orgány. Novým policejním ředitelem se stal Karel Schwabe, brněnské radnice se zmocnil Oskar Judex a do čela zemského úřadu se postavil krajský vedoucí SdP Karl Folta.⁴¹

Po okupaci představitelé Říše tvrdili, že nemají zájem na tom, aby „řešení židovské otázky“ proběhlo v jejich režii. Protektorátní vládě měla být v tomto ohledu ponechána víceméně volná ruka, ale se zdůrazněním, že židé žijící na území protektorátu nesmí ohrožit zájmy Říše. Ze strany okupační správy byla vydána jistá doporučení, která měla postupem

³⁶ Tamtéž, s. 27.

³⁷ Tamtéž, s. 28.

³⁸ MARŠÁLEK, Pavel: *Pod ochranou hákového kříže*, s. 64.

³⁹ Tamtéž, s. 65.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ SCHELLE, Karel: *Vývoj veřejné správy*, s. 344.

času vyřadit židovské obyvatelstvo z veřejného života. Koneckonců Hitler komentoval toto stanovisko tak, že se židovská otázka v protektorátu nakonec dostane do podoby norimberských zákonů sama.⁴²

Na základě výpovědí členů bývalé protektorátní vlády po druhé světové válce před Národním soudem se vyvinul jistý mýtus o tom, že nacistické orgány tehdy nařídily protektorátním představitelům Beranovy vlády, aby přijali zákony vyrazující židovské obyvatelstvo z běžného života, což bylo odmítnuto, a proto tuto záležitost realizoval sám říšský protektor.⁴³ Veškerá činnost protektorátních úřadů podléhala sice kontrole orgánů okupačních, i přesto protektorátní vládě nelze upřít jisté ambice při realizaci domácí protižidovské politiky. Ihned na první zasedání vlády 17. března 1939 byl přijat balíček vládních nařízení, který zakazoval vykonávat praxi neárijským lékařům a advokátům, navrhoval průmyslovým podnikům k projednání otázku odstranění neárijců z vedoucích pozic a zadal tisk štítků, které měly sloužit k označení árijských obchodů.⁴⁴

Motivace k zahájení vydávání protižidovských nařízení byla nejspíš čistě ekonomická. Židovský majetek byl totiž na území Čech a Moravy odhadován zhruba na 16 miliard korun, což představovalo slibnou náhradu za hospodářskou ztrátu danou záborem pohraničí v roce 1938.⁴⁵ Právě kompetenční spor v oblasti arizace vedl k vyjmutí „řešení židovské otázky“ z rukou protektorátních orgánů. 21. března 1939 přijala Beranova vláda další zákon, který jí umožňoval ustanovit do podniků, kde to vyžadoval veřejný zájem, tzv. vnuceného správce. Následně připravovala další vládní nařízení⁴⁶, která sice na první pohled nevypadala jako protižidovské normy, nicméně fakticky se měla stát nástrojem arizace ve prospěch okupačních úřadů.⁴⁷ Jakýmkoliv dalším snahám protektorátních úřadů v této oblasti byl učiněn konec 21. června 1939, kdy říšský protektor Neurath vydal nařízení o židovském majetku, čímž definitivně monopolizoval perzekuci židů v protektorátu do svých rukou.⁴⁸

⁴² KÁRNÝ, Miroslav: „Konečné řešení“: genocida českých Židů v německé protektorátní politice, s. 22.

⁴³ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 52-53.

⁴⁴ KÁRNÝ, Miroslav: „Konečné řešení“: genocida českých Židů v německé protektorátní politice, s. 24.

⁴⁵ Tamtéž, s. 23.

⁴⁶ 27. 3. 1939 byla Beranovou vládou schválena osnova vládního nařízení, kterým se omezovalo nakládání s některými hmotnými věcmi movitými. To by znamenalo, že každý arizační případ by byl v protektorátu vázán na souhlas českých úřadů. (KÁRNÝ, Miroslav: „Konečné řešení: genocida českých Židů v německé protektorátní politice, s. 26.)

⁴⁷ Tamtéž, s. 25.

⁴⁸ Tamtéž, s. 29.

Na základě výše zmíněného nařízení říšského protektora začala pro všechny občany platit definice žida podle norimberských rasových zákonů.⁴⁹ Ty byly závazné již předtím, ale pouze pro německé státní příslušníky, což byli občané německé národnosti, kteří měli k roku 1938 trvalé bydliště na území Československa. Od června 1939 ale začaly platit i pro tzv. protektorátní příslušníky, tedy pro příslušníky české národnosti, kteří měli k 16. březnu 1939 domovské právo na území Čech, Moravy, Slovenska nebo Karpatské Ukrajiny.⁵⁰

Židem je tedy od této chvíle ten:

- a) kdo rasově pochází nejméně ze tří židovských předků a prarodičů. Jako úplný Žid platí židovský předek z prarodičů, přísluší-li k židovskému náboženskému společenství, nebo k němu příslušel.
- b) za Žida platí také židovský míšenec pocházející od dvou pně židovských prarodičů,
 1. který 15. 9. 1935 příslušel k židovskému náboženskému společenství nebo poté byl do něho přijat,
 2. který byl 15. 9. 1935 ženat s Židem nebo se s ním poté oženil,
 3. který pochází z manželství (bod a) s Židem, které bylo uzavřeno po 15. 9. 1935,
 4. který pochází z nemanželského styku s Židem (bod a) a po 31. červenci 1936 se jako nemanželský narodil.⁵¹

„Řešení židovské otázky“ tedy již po pár měsících existence protektorátu probíhalo naprosto v souladu germanizace území Čech a Moravy, která měla za úkol změnu národnosti rasově vhodných Čechů a vysídlení rasově neodpovídajících Čechů a vrstev inteligence, která vystupovala vůči Říši nespolehlivě.⁵²

Perzekuce židů se v protektorátu realizovala v několika etapách. Ta první probíhala již po Mnichovu, kdy docházelo vyřazování židovského obyvatelstva zejména z úřadů, advokátních a lékařských komor. Tato etapa ovšem nebyla realizována nacistickými orgány,

⁴⁹ Pojmy Žid a neáriec se objevovaly v řadě protižidovských návrhů a předpisů, vydaných již za druhé republiky a po 15. březnu 1939. A do léta 1939 ovšem nebyla závazná definice pojmu žid stanovena. (PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 64-68.)

⁵⁰ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 21.

⁵¹ KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Židé v protektorátu: hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*, s. 264.

⁵² PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 32.

ale samotnou česko-slovenskou vládou. Komplexní řešení v této oblasti nastalo až v dubnu 1940, kdy židé nemohli zastávat žádné funkce v soudnictví, veřejné správě, ve školství atd. Zatímco v Říši byla tato etapa realizována v rámci vydávání jednotlivých předpisů, v protektorátu k tomu došlo na základě jednoho nařízení. Co se ale týká vyřazení židů z ekonomického vlivu a účasti v hospodářství, k tomu byla přijata opatření již v prvních měsících po okupaci. Jedinou oblastí, kde se v konečném důsledku mohly realizovat protektorátní orgány tak byla opatření na lokální úrovni, která separovala židy od ostatního obyvatelstva.⁵³

4.1. Řešení židovské otázky na lokální úrovni

Zajímavou kapitolou v „řešení židovské otázky“ jsou vyhlášky lokálního charakteru. Zatímco orgány státní správy se poměrně rychle dostaly pod plnou kontrolu okupačních orgánů, místní orgány veřejné správy měly poněkud volnější pole působnosti. Lokální vyhlášky se většinou týkaly oblasti separace židů od ostatního obyvatelstva (zákaz navštěvování parků, restaurací, úprava otevírací doby v obchodech atd.), v oblasti majetku toho moc nezmohly.⁵⁴

V případě Německa se úřady místní samosprávy podílely na vydávání protižidovských vyhlášek již v 30. letech, kdy se stal Adolf Hitler říšským kancléřem. Nacistický režim v tomto ohledu ponechával volnou ruku a územní vyhlášky často předbíhaly centrálně vyhlášených zákonných opatření. Právě z rukou regionální správy vycházely vyhlášky, které nejvíce diskriminovaly každodenní život obyvatelstva.⁵⁵

Vydávání protižidovských opatření byla v kompetencích celé řady orgánů jako úřadu říšského protektora, německé bezpečnostní policie, místního vedení NSDAP, protektorátní vlády a jejími ministerstvy, oberlandratů, zemských a okresních úřadů a v prvním měsíci existence protektorátu i vojenské správy.⁵⁶ Nicméně v praxi to probíhalo tak, že protektorátní ministerstvo vnitra vydalo nařízení, které platilo pro celé naše území. To mohly doplnit jednotlivé orgány místní samosprávy (například zemské úřady). Nicméně praktické úkony náležely Policejnímu ředitelství, které mělo za úkol vybrat dané lokality určené

⁵³ Tamtéž, s. 243-245.

⁵⁴ Tamtéž, s. 86.

⁵⁵ GRUNER, Wolf: *Protektorát Čechy a Morava a protižidovská politika v letech 1939-1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území „Velkoněmecké říše“*, s. 27-28.

⁵⁶ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví*, s. 88.

k zákazu vstupu, či zajistit místa určená například k dočasnému bydlení židovských obyvatel. Na celý tento proces dohlížet oberlandrat, který, jak se zdá, měl nad celou organizací poslední slovo.⁵⁷

Jednotlivé vyhlášky nebyly vydávány jednotně z hlediska intenzity, rozsahu, a taky doby vydání. 3. srpna 1939 vydalo protektorátní ministerstvo vnitra vyhlášku za účelem udržení veřejného klidu, pořádku a bezpečnosti, která upravovala styk árijců a neárijců ve veřejných lokálech, požadovala oddělený provoz veřejných zařízení, a všechny židovské obchody a podniky musely být označeny.⁵⁸ Konkrétní podobu ovšem dotvářely zemské úřady a policejní ředitelství samy. Například Brno zakázalo vstup do parků v reakci na tuto vyhlášku již 12. 8. 1939 (výjimky: sad na Winterholler Platz a sad na Kolišti mezi ulicemi Bratislavskou a Koblišnou),⁵⁹ zatímco Praha zakázala návštěvy zahrad a sadů až v roce 1940.⁶⁰ Obdobná situace se týkala i zapovězení vstupu do biografů a kin. Brno opět nedovolilo židovským obyvatelům vstup do těchto podniků již 12. 8. 1939⁶¹, zatímco například Hradec Králové⁶² a Kolín⁶³ přišly se stejnou vyhláškou až v lednu 1940. O tom, že v Brně byla v roce 1939 uplatňována poněkud přísnější nařízení referuje i článek s názvem: „*Juden Erlass in Brünn – teilweise schärfere Bestimmungen als in Prag*“.⁶⁴ Správní představitelé Brna upravovali protižidovská nařízení poněkud s předstihem. O tom svědčí i korespondence mezi místními úřady, kdy Policejní ředitelství píše Oberlandratu, že bylo Zemským úřadem informováno o tom, že v Praze proběhla úprava styku mezi árijským a neárijským obyvatelstvem na pouličních drahách, a jestli zamýšlí podobnou vyhlášku vydat také. Ovšem Policejní ředitelství odepisuje, že vyhláška tohoto typu v Brně funguje již delší dobu, a že je dokonce přísnější, jak současné nařízení v Praze.⁶⁵

⁵⁷ MZA Brno, fond B 254 Oberlandrát Brno, kart. 3, sign. Pol. 1501.

⁵⁸ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví*, s. 87.

⁵⁹ MZA Brno, fond B 254 Oberlandrát Brno, kart. 3, sign. Pol 1501.

⁶⁰ Vyhláška o zákazu vstupu do veřejných sadů a zahrad v Praze z 14. května 1940, Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/122264-zakaz-vstupu-zidu-do-verejnych-sadu-a-zahrad-v-praze/> [cit. 4. 5. 2018]

⁶¹ MZA Brno, fond B 254 Oberlandrát Brno, kart. 3, sign. Pol 1501.

⁶² Vyhláška o zákazu vstupu židů do restaurací, biografů a divadel v Hradci Králové, Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/121686-zakaz-vstupu-zidu-do-restauraci-biografu-a-divadel-v-hradci-kralove/> [cit. 4. 5. 2018]

⁶³ Vyhláška o zákazu vstupu židů do nového divadla v Kolíně, Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/121685-zakaz-vstupu-zidu-do-noveho-divadla-v-koline/> [cit. 4. 5. 2018]

⁶⁴ MZA Brno, fond B 254 Oberlandrát Brno, kart. 3, sign. Pol. 1501.

⁶⁵ Tamtéž.

Můžeme se také domnívat, že formování lokální protižidovské politiky souviselo s národnostním složením města a obsazení úřadů Němci. Do některých měst byli dosazováni místo dosavadních starostů, tzv. komisařští starostové, kteří byli německé národnosti. Takováto praxe se dotkla Brna, Jihlavy, Frýdku-Místku, Českých Budějovic atd.⁶⁶

Na nejednotný charakter místních vyhlášek se snažily orgány veřejné správy reagovat. V roce 1940 vydaly okupační orgány oběžník, kterým vyzývaly jednotlivé oberlandraty, aby plošně upravily povolenou dobu nákupů. Velitel bezpečnostní policie prohlásil: „*Tím, že podobná nařízení zohledňují pouze problémy lokálního dosahu, a neberou v úvahu zbylé říšské území, netrpí pouze jejich jednotný ráz, ale dochází také ke zvýšení výdajů na péči o jimi dotčené Židy, čímž se silně zatěžuje Vystěhovalecký fond.*“ Proto následně měla platit jednotná otevírací doba v dopoledních a odpoledních hodinách.⁶⁷ Ta byla stanovena většinou od 11:00 do 13:00 a následně od 14:30 do 16:00, nicméně každé město muselo toto nařízení přizpůsobit místním poměrům. Například v roce 1941 se v Brně přišlo na to, že řezníci dávají na pulty čerstvé maso v pátky až v odpoledních hodinách, kdy nakupují židé, tudíž ostatní obyvatelstvo si nemohlo nakupit čerstvé maso na víkendy. Proto bylo řeznictvím nařízeno, aby v pátek neprodávali židům maso vůbec.⁶⁸

Často nejednotná koordinace byla definitivně ukončena v roce 1941, což souviselo se zahájením fáze tzv. „konečného řešení židovské otázky“, kdy začaly být organizovány první deportace do ghetta v Lodži. V tuto chvíli se perzekuce židů dostala plně do rukou okupační správy.⁶⁹

Konkrétní podoba lokálního omezení židů byla na základě dostupných materiálů v MZA ovlivněna mírou udavačství. V roce 1940 byly vzneseny stížnosti, že se židé zdržují u sochy německého básníka F. Schillera v sadu na Kolišti, což byl poslední park, kam měli v této době povolený vstup. Za necelý týden už židé toto místo navštěvovat nemohli. Podobný postup se odehrál i v případě vstupu do lázní a na koupaliště (povoleny Charlotiny lázně a Riviéra). Na Policejní ředitelství totiž byl zaslán dopis, ve kterém se psalo, že židům by daleko více prospěl pobyt na čerstvém vzduchu. Od této chvíle již do žádných rekreačních

⁶⁶ PASÁK, Tomáš: *Pod ochranou říše*, s. 144.

⁶⁷ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví*, s. 90.

⁶⁸ MZA Brno, fond B 26 Policejní ředitelství, kart. 2, sign. 2366.

⁶⁹ GRUNER, Wolf: Protektorát Čechy a Morava a protižidovská politika v letech 1939-1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území „Velkoněmecké říše“, s. 43.

zařízení chodit nemohli. V roce 1941 bylo nahlášeno, že v blízkosti německé výcvikové oblasti v Obeschitzer Gasse (dnešní ulice Soběšická) byla viděna židovská mládež, která zde hraje fotbal a vykřikuje nadávky směřované vůči vojákům. Na základě toho Oberlandrat uložil Policejnímu ředitelství, aby zakázal židům zdržovat se v blízkosti vojenských cvičišť. Je samozřejmě otázkou, jestli by k těmto zákazům došlo, pokud by jim nepředcházely antisemitské projevy.⁷⁰

4.2. Vystěhovalectví

Nejvyšší vliv nad celým komplexem židovské problematiky v Protektorátě získala Ústředna pro židovské vystěhovalectví (Zentralstelle für jüdische Auswanderung Prag), která byla zřízena 24. července 1939.⁷¹ Hlavními osobami při vybudování této instituce byli pověřenec pro řešení židovské otázky Adolf Eichmann, který již vybudoval stejnou organizaci ve Vídni, a velitel bezpečnostní policie v Protektorátu dr. Walther Stahlecker.⁷² Ten stál i nějakou dobu v čele Ústředny pro židovské vystěhovalectví. Následně funkci převzal Han Günther, a to až do roku 1945, kdy se pokusil o útěk ze země. Ústředna tedy podléhala přímo oddělení IVB4 RSHA v Berlíně, ale územně byla podřízena říšskému protektorovi.⁷³

Ústředna byla vybudována po vzoru Vídně, kde Eichmann založil stejnou organizaci ihned po anšlusu Rakouska. Zpočátku Ústředna řešila pouze židovskou agendu v Praze a okolí, později byly její pobočky zřizovány i na jiných místech.⁷⁴ Ta brněnská byla ustanovena na jaře 1941 a sídlila na ulici Karla Wawry 11 (dnešní ulice Havlíčkova). Jejím vedením byl pověřen pozdější velitel ghetta Terezín Anton Burger. Osobu, která tuto převzala po Burgerovi v roce 1942, se nepodařilo identifikovat. Nicméně zřejmě se jednalo o Waltera Wedela.⁷⁵

⁷⁰ MZA Brno, fond 254 Oberlandrát Brno, kart. 3, sign. Pol. 1501.

⁷¹ MILOTOVÁ, Jaroslava: Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940, s. 10.

⁷² Tamtéž, s. 11-12.

⁷³ KREJČOVÁ, Helena: *Židovská náboženská obec za války*, s. 9.

⁷⁴ Tamtéž, s. 8.

⁷⁵ Tamtéž, s. 9.

Na nově zřízený úřad byla přenesena veškerá židovská agenda. Do kompetencí úřadu spadalo zejména vytváření vystěhovaleckých možností a správa veškeré organizace, která s tím souvisela. Dále měla koordinovat činnost dalších organizací, které umožňovaly židům vystěhování ze země. Od zřízení Ústředny totiž mohli židé emigrovat pouze prostřednictvím Ústředny. Měla také mít zájem na zřizování přeškolovacích středisek, jakým byl tábor v Lípě u Havlíčkova Brodu. Po administrativní stránce také spadalo do jejich rukou ghetto Terezín.⁷⁶

Nacistickým orgánům v Německé říši velice záleželo na tom, aby židovské obyvatelstvo odcházelo z tohoto prostoru do ciziny. Proto zřízení Ústředny v protektorátu bylo podmíněno jistým přibrzděním vystěhovalecké vlny, aby vystěhování z Říše nebylo zastaveno.⁷⁷ Okupačním orgánům ale samozřejmě záleželo také na židovském majetku, kterého se snažily dosáhnout v počátečním období, pokud možno legální cestou. Pro tyto účely byl zřízen Vystěhovalecký fond (Auswanderungsfond). V roce 1941 byla Ústředna pověřena likvidací majetku židovských vystěhovalců.⁷⁸

Vystěhování židů upravovala řada právních norem. Dary, svršky a cenné předměty mohly být vyvezeny pouze s povolením ministerstva financí nebo finančních úřadů. Za toto povolení byl vyžadován poplatek 20 000 korun. Předměty z drahých kovů, jejichž hodnota přesahovala 500 korun musela být uložena u některé devizové banky. Později už nesměli vyvážet žádné věci, které nebyly určeny k osobní potřebě. Vystěhování židů bylo dokonce zdaněno. Daň z vystěhování činila 25 % z čisté hodnoty jmění podrobeného dani. V případě vystěhování nezletilých stačilo prohlášení zákonného zástupce o tom, že s vystěhováním svého dítěte souhlasí.⁷⁹

Emigrace tedy byla značně komplikovanou a finančně náročnou záležitostí. Cizí země totiž vydávaly čím dál méně povolení k pobytu na jejich území. Na základě dostupných dokumentů v „Židé v protektorátu“ vyplývá, že od 15. 3. 1939 přibližně do ledna 1940 opustilo protektorát zhruba 25 000 osob. V tomto období také bylo podáno nejvíce žádostí o vystěhování. Jejich počet silně klesl po vypuknutí války 1. 9. 1939. Židé samozřejmě

⁷⁶ MILOTOVÁ, Jaroslava: *Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940*, s. 14.

⁷⁷ Tamtéž, s. 17.

⁷⁸ KREJČOVÁ, Helena: *Židovská náboženská obec za války*, s. 8.

⁷⁹ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 164–165.

nespoléhali pouze na možnost odejít ze země legální cestou, ale snažili se přejít hranice i ilegálně.⁸⁰

4.3. Zabavení majetku a vyřazení z hospodářského života

Podíl židů na hospodářství českých zemí byl značný. Téměř ve všech velkých podnicích byl zastoupen židovský kapitál.⁸¹ Tzv. arizace židovského majetku probíhala ve třech etapách.⁸² Ta první byla zahájena ihned po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava a prováděl ji spor mezi protektorátními a okupačními úřady o to, kdo bude ze zabraného židovského majetku profitovat. Původní snaha protektorátní vlády o dosazování vnucených správců do podniků, kde to vyžadoval veřejný zájem, byla znemožněna nejdříve nařízeními šéfů civilní správy a definitivně nařízením říšského protektora o židovském majetku z 21. 6. 1939.⁸³ Již v prvních dnech okupace docházelo k převodům židovského majetku, zejména v podnikové sféře na osoby české národnosti. Mnozí židé tušili, co se v Německu děje s židovským majetkem. V této fázi také došlo k zákazu vyvážení majetku židů, kteří měli v úmyslu emigrovat.⁸⁴

Druhá etapa se odvíjela od výše zmíněného nařízení říšského protektora, které v souhrnu nařizovalo fyzickým i právnickým osobám přihlásit veškerý majetek včetně zlata, platiny, stříbra, drahých kamenů a perel, a s přihlášeným majetkem žádným způsobem nedisponovat.⁸⁵ Říšský protektor také mohl dosazovat tzv. správce k věrné ruce v případech, kdy to uznal za vhodné. Pokud tak učinil, rušily se tím předpisy o vnucených správcích v rámci protektorátní legislativy. K nařízení bylo vydáno celkem devět prováděcích výnosů ze strany okupačních orgánů. Řadu předpisů vydaly i protektorátní orgány, zejména ministerstva, která ale v podstatě pouze reagovala na pobídku říšského protektora.⁸⁶ Až do

⁸⁰ KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOBÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Židé v protektorátu: hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*, s. 64.

⁸¹ JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: „Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích, s. 11.

⁸² Jednotlivé případy arizace židovských nemovitostí na území Brna uloženy v MZA Brno, fond B254 Oberlandrát Brno

⁸³ MILOTOVÁ, Jaroslava: *Arizace*. In: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-1999/listopad-11/arizace/> [cit. 5. 5. 2018]

⁸⁴ JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: „Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 12.

⁸⁵ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 106.

⁸⁶ Tamtéž, s. 107.

vydání Neurathova nařízení byla praxe uvalování nucené správy značně nepřehledná. V létě však nechal Úřad říšského protektora správce dosazené protektorátními úřady znovu prověřit. Ne vždy ale byli takto dosazení správci vyměněni, protože německé orgány narazili na problém, kdy neměli dostatek vhodných osob. Hospodářské podniky, které nebyly ničím přínosné pro válečné hospodářství Říše, byla určena k likvidaci. Cennější podniky měly být zachovány a arizovány.⁸⁷ Zpočátku se předpokládalo, že se židé budou sami obracet příslušené úřady a budou vděční, pokud jim pomůžou najít kupce. V rámci zahájení válečných operací na západě židé začali uzavírat kupní smlouvy. Domnívali se, že Němci budou brzy poraženi a oni dostanou své podniky zpět i s finanční náhradou. Tyto iluze se však rozplynuly po porážce Francie.⁸⁸

Třetí fáze potom začala v říjnu 1941, kdy začaly být uskutečňovány hromadné transporty. V tuto chvíli muselo dojít k likvidaci majetku deportovaných osob.⁸⁹

Velký zájem měli nacisté také o židovské byty, a to ze dvou důvodů. Jednak zde byla možnost využívat židovské byty k užívání, jednak byly zdrojem financí. V květnu 1940 bylo nařízeno nájemníkům obecních domů, aby všichni neárijci dostali neprodleně výpověď. Tyto byty ale směly být dále pronajímány pouze se svolením Ústředny.⁹⁰ Od roku 1941 také židé nesměli bez úředního souhlasu dále prodávat nebo darovat vybavení domácnosti nebo úmyslně hodnotu jejich majetku snižovat.⁹¹

V roce 1941 Židovská náboženská obec v Praze zřídila tzv. Treuhandstelle, jejímž úkolem bylo se postarat o vysídlené židovské byty i s vybavením.⁹² Práce tohoto oddělení začínala v podstatě ve chvíli, kdy osoby povolané do transportu odevzdali klíče od svého bytu příslušným židovským náboženským obcím. Treuhandstelle poté poslala do daného bytu tzv. klasifikační skupinu, která se skládala zejména z bytových architektů. Ta měla za úkol zjistit velikost a stav bytu a následně popsat jeho zařízení. Prohlížely se dokonce i sklepy a půdy, aby se zjistilo, jestli předešlí obyvatelé bytu nezanechali například uhlí nebo

⁸⁷ JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: „*Arizace*“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-200), s. 35.

⁸⁸ Tamtéž, s. 36.

⁸⁹ MILOTOVÁ, Jaroslava: *Arizace*. In: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-1999/listopad-11/arizace/> [cit. 5. 5. 2018]

⁹⁰ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 130.

⁹¹ Tamtéž, s. 132.

⁹² KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Židé v Protektorátu. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*, s. 199.

brambory. Evidence majetku v jednom bytě mohla trvat přibližně 28 až 30 hodin. Následně provedl odhadce ohodnocení nábytku a jiných předmětů, které byly zabaleny a odvezeny do příslušných skladů. Byty byly následně evidovány společně s informacemi o odstěhovaných nájemnících. Bytová zařízení pravidelně navštěvovala tzv. zabezpečovací služba, která měla za úkol kontrolovat, zdali nedošlo k jejich poškození například vnějšími vlivy.⁹³

Na Moravě tuto činnost zabezpečovala brněnská pobočka říšskoněmecké instituce Treuhand-und Revisionsgesellschaft s centrálou v Praze. Druhá pobočka byla zřízena v Moravské Ostravě. Brněnská pobočka byla označována jako Zwigstelle a ostravská jako Ussenstelle. Jejich provázanost však z důvodu kusých informací o tomto úřadu není příliš jasná.⁹⁴

Přímo z arizace profitovaly zejména nacistické orgány. Pokud by na ní měla zájem i osoba české národnosti, musela přestat být Čechem, tedy musela se přihlásit k němectví. Nepřímo ovšem na arizaci profitovali nejen němečtí podnikatelé, ale čeští. Jednalo se o ovládnutí původních židovských pozic na trhu.⁹⁵

Další oblastí, ze kterého bylo potřeba židovské obyvatelstvo vyloučit, bylo nakládání s financemi, příjmy a jinými majetkovými hodnotami. K roku 1940 musely být všechny židovské účty vázány u některé z devizových bank, jejichž seznam vydala Národní banka. Na tyto vázané účty se skládalo nájemné a pachtovné z nemovitostí již od roku 1939.⁹⁶ Z těchto účtů mohla být vybrána částka 1500 korun týdně, a to jak pro samotnou osobu, tak pro všechny příslušníky domácnosti, kterou daný jedinec živil. Vyšší částka mohla být vybrána pouze se souhlasem ministerstva financí. Židé také nesměli disponovat svými vkladními knížkami, převádět cenné papíry z jednoho peněžního ústavu na jiný a zřizovat bezpečnostní schránky. Veškeré uložené vklady byly převedeny na vázané běžné účty.⁹⁷ Ke konci roku 1940 museli židé odvádět předměty ze zlata, platiny a stříbra, drahokamy a perly veřejně nákupně. Cenné papíry akce a další musely být uloženy do depot u některé z devizových bank.⁹⁸

⁹³ Tamtéž, s. 200-205.

⁹⁴ MZA Brno, fond G 427 Německá správa zabaveného majetku.

⁹⁵ JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: „Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 42.

⁹⁶ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 118.

⁹⁷ Tamtéž, s. 119.

⁹⁸ Tamtéž, s. 125.

Etapa vyřazení židů z hospodářského života započala v roce 1940 a souvisela se zájmem nacistů na protektorátním hospodářství, které bylo fakticky včleněno do velkoněmeckého hospodářského prostoru, a v tom nebylo pro židy místo.⁹⁹ V lednu 1940 bylo zakázáno židům vedení jejich podniků v rámci maloobchodu textilního, s obuví a koženým zbožím. Prováděcími výnosy byly v podstatě pouze rozšiřovány obory, ve kterých židé nesměli podnikat. Podniky, které spadaly pod tuto legislativu, byly následně rušeny a likvidovány. Byl zakázán také podomní prodej či provoz kočujících živností.¹⁰⁰

4.4. Vyřazení židů z veřejného života a jejich separace od ostatního obyvatelstva

Některá opatření týkající se vylučování židů ze zaměstnání byla přijata již v prvních dnech po vyhlášení protektorátu. Týkala se zejména advokátů a lékařů, kteří byli nejdříve vylučováni z advokátských a lékařských komor a následně jim byl zakázán výkon jejich povolání. Asi ve 2 % případů byla lékařům udělena výjimka, v rámci které mohli ošetřovat pouze židy. V tomto případě museli používat název „židovský lékař“¹⁰¹

Systematické vylučování židů z veřejného života nastalo na základě nařízení z 4. července 1939 a dotýkalo se mnoha povolání týkajících se veřejných funkcí (zákaz výkonu povolání v soudnictví, na vysokých školách, ve vědeckých ústavech, ve školách, které nebyli výhradně židovské) a oblasti hospodářství. Také se neměli účastnit politického života a být členy spolků.¹⁰² ŽNO Praha na to reagovala zřízením Židovského ústředí práce, které zařizovalo přerazení těchto lidí k zemědělským pracím. Židé, kteří přišli o práci, byli po provedení lékařské prohlídky, zařazováni do pracovního nasazení.¹⁰³ Vykonávali práce zejména na stavbách silnicích, pozemních stavbách, v cihelnách, hornických podnicích a v pískovnách. Byly to tedy práce, které byly značně fyzicky náročné, židovské obyvatelstvo také mělo nižší mzdu, neměli nárok na žádné sociální dávky a například vzhledem k vyhlášce o úpravě styku mezi ariji a neáriji na pouličních drahách pro ně bylo obtížnější

⁹⁹ Tamtéž, s. 114.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 115-116.

¹⁰¹ KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Židé v protektorátu: hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*, s. 273.

¹⁰² Tamtéž, s. 274.

¹⁰³ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 154.

se do práce vůbec nějakým způsobem dostat. Nicméně většinou byli v životní situaci, kdy jim nezbývalo nic jiného než tuto práci přijmout, aby si zajistili vůbec nějaké životní minimum. Dalším problémem bylo, že podniky docela často židy neradi zaměstnávali. Přivolalo to totiž na ně zvýšený dohled gestapa, a také museli zajistit, aby židé byli při výkonu práce naprosto odděleni od árijského obyvatelstva.¹⁰⁴

Vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava se začaly části měst na tomto území měnit na tzv. „ghetta beze zdí“. Vůči židovskému obyvatelstvu neustále proudila řada nových vyhlášek, která je měla udržovat mimo styk s ostatním obyvatelstvem, čímž vznikalo na území města něco jako „židovská mapa“. Vzhledem k tomu, že vyhlášek tohoto typu bylo velké množství, jejich vydávání měla v kompetenci řada úřadů, a často ani nevycházely písemně, bylo pro postižený okruh obyvatelstva značně složité se v nich orientovat.¹⁰⁵

Základní vyhlášku v této oblasti vydalo ministerstvo vnitra již v srpnu 1939. Od této chvíle nesměli židé na území Brna navštěvovat hostince, kavárny, zábavní lokály a veřejné čítárny. Podniky, které tak neučily, musely židům vyhradit buď jednu speciální místnost, popřípadě určitou část v jedné místnosti. Dále byla zakázána návštěva divadel, koncertů, kin a dalších představení. Zákaz se týkal také návštěvy parků s výjimkou sadu na Winterhollerově náměstí (dnešní náměstí 28. října) a Kolišti mezi ulicemi Bratislavská a Koblišná. Stejně tak nebylo umožněno užívat lázně a koupaliště s výjimkou Charlotiných lázní na Bratislavské ulici a Rivieri v Pisárkách. Do těchto objektů mohli židé pouze v pondělky. V nemocnicích, porodnicích, sanatoriích, chorobincích a chudobincích museli být židé ubytováni naprosto odděleni od árijců. Styku mezi židy a árijci mělo být co nejvíce zabráněno i na cestě do a z těchto ústavů. Vyhledávání soukromých ústavů tohoto druhu bylo židům zakázáno. Všechny židovské obchody a podniky, advokátní kanceláře a lékařské ordinace museli být zřetelně označeny cedulkou se slovy „Jüdisches Geschäft – židovský obchod“ nebo „Jüdische Unternehmung – židovský podnik“ apod.¹⁰⁶ Od roku 1940 se po osmé hodině večerní nesměli na veřejnosti ukazovat vůbec.¹⁰⁷ Dále nesměli navštěvovat

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 156-157.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 206.

¹⁰⁶ MZA Brno, fond 254 Oberlandrát Brno, kart. 3, sign. Pol 1501.

¹⁰⁷ MZA Brno, fond 26 Policejní ředitelství, kart. 2, sign. 2366.

musea, výstavy, obrazárny, archivy a knihovny, z nichž si samozřejmě nemohli vypůjčovat ani knihy s platností od roku 1941.¹⁰⁸

Od října 1940 mohli v rámci dopravy na pouličních drahách v Brně židé používat pouze přední plošiny posledního vozu. Pokud měla tramvaj pouze motorový vůz, nesměli židé tento dopravní prostředek použít. Užívání trolejbusů a autobusů bylo zakázáno. Dále byly nařízeny nákupní a úřední hodiny pouze pro židy. Obecně byl stanoven čas zákazů nákupu v árijských obchodech mimo denní dobu od 11 do 13 hodin a od 15 do 16: 30 hodin. Toto časové rozpětí bylo následně modifikováno v souvislosti s jednotlivými místy a podniky.¹⁰⁹

Vyhlášek tohoto typu bylo nepřehledné množství a tzv. židovská mapa se neustále zmenšovala. Například ještě během roku 1939 byla židům zakázána návštěva parku na Winterholler Platz (náměstí 28. října).¹¹⁰ Následující rok již nesměli vstupovat do žádného parku v obvodu Velkého Brna a ani se zdržovat na lavičkách na Joštově ulici.¹¹¹

V roce 1941 bylo zakázáno všem židům, kteří dovršili šestý rok života objevovat se na veřejnosti bez židovské hvězdy. Ta musela být našita na levou náprsní stranu oděvu o velikosti dlaně žlutou barvou s černým nápisem „Jude“.¹¹²

Od března 1939 byly také evidovány jednotlivé seznamy židů. Již v tuto chvíli chtěli nacisté po jednotlivých židovských náboženských obcích jmenné seznamy jejich příslušníků. Příslušnost k náboženskému vyznání měl zapsanou ve svých dokumentech každý občan v letech Rakouska-Uherka, i Československé republiky. I Židé, kteří nebyli pokřtěni, nebo konvertovali na jinou víru, měli údaje o svém původu v dokumentech svých předků. Okupantům v této otázce značně ulehčila i vládou nařízena domovní evidence osob z ledna 1939¹¹³ a zavedení nových občanských legitimací ze září 1939 nařízené ministerstvem vnitra.¹¹⁴ Nové sčítání židovského obyvatelstva, tedy i toho, které se nehlásilo k židovské víře, proběhlo v říjnu 1939. Na našem území se zjistilo tehdy asi 80 319 osob židovského náboženství a 9 828 osob, kteří se k židovské víře nehlásily. Ti se museli k příslušné

¹⁰⁸ Městský archiv Brno, fond A 1/28 Presidiální spisovna IV., kart. 25, sign. A 29.

¹⁰⁹ MZA Brno, fond 26 Policejní ředitelství, kart. 2, sign. 2366.

¹¹⁰ MZA Brno, fond 254 Oberlandrát Brno, kart. 3, sign. Pol 1501.

¹¹¹ MZA Brno, fond 26 Policejní ředitelství, kart. 2, sign. 2366.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ HÁJKOVÁ, Alena: *Evidence protektorátního židovského obyvatelstva*, s. 45.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 46.

židovské náboženské obci přihlásit v březnu 1940 (v březnu 1941 zaznamenáno 12 680 osob). Rozkaz na vypracování tzv. jmenných listin vzešlo ze strany Ústředny, nicméně mechanicky je museli provádět příslušné židovské obce.¹¹⁵ Právě na základě těchto seznamů byly následně židé zařazováni do jednotlivých transportů. Povolání do nastoupení do transportu obdrželi židé většinou v noci, aby jednotlivci byli doma k zastižení.¹¹⁶

4.5. Židovští míšenci a smíšená manželství

Smíšené sňatky se na začátku 20. století staly běžnou součástí společnosti, a jejich počet se až do vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava navyšoval. Například v roce 1919 tvořila smíšená manželství pouze 20 % z celkově uzavřených manželství, kde figuroval židovský ženich nebo nevěsta, zatímco v roce 1927 se jejich počet blížil již ke 40 %. Smíšená manželství také převažovala spíše v městském, intelektuálním či uměleckém prostředí než třeba na vesnici.¹¹⁷

Legislativa se v rámci toho, kdo je považován za židovského míšence, během let měnila. V roce 1939 byl na základě rasových zákonů židovský míšenec, který měl dva židovské prarodiče, považován za žida. V roce 1941 na základě přijetí zákona na ochranu německé krve a cti byla za židovského míšence považována osoba, která měla jak dva, tak i jednoho židovského prarodiče. Nově ale židovský míšenec s dvěma židovskými prarodiči není za žida považován.¹¹⁸ K roku 1942 na základě úpravy zákona o židovských míšencích se začali rozlišovat míšenci prvního a druhého stupně. Na židovské míšence prvního stupně (dva prarodiče byli židé) bylo pohlíženo jako na žida, židovský míšenec druhého stupně (jeden prarodič žid) měl dostat šanci na asimilaci v příští generaci.¹¹⁹

Co se týká vývoje postavení smíšených manželství, tak v roce 1939 byla přijata definice na základě norimberských zákonů, kdy za žida byl považován i nežidovský partner, jestliže sňatek proběhl po roce 1935, stejně tak i jejich děti byly považovány za židy. V roce

¹¹⁵ Tamtéž, s. 48.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 49-

¹¹⁷ KUŽÍLKOVÁ, Šárka: *Osudy česko-židovských míšenců a smíšených manželství v protektorátu Čechy a Morava*, s. 15.

¹¹⁸ KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Židé v Protektorátu: hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*, s. 264-265.

¹¹⁹ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 180.

1940 bylo toto nařízení vládou upraveno ještě přísněji, protože nežidovský partner byl za žida považován i půl roku po rozvodu.¹²⁰ Aby domácnost byla považována za židovskou, stačilo, aby jejím členem byl žid.¹²¹

Nacistická perzekuce se dotýkala i židovských míšenců a nežidovských partnerů žijících v manželství s židy, intenzivně od roku 1940. Od tohoto roku bylo nařízeno nežidovským partnerům přihlásit veškerá pozemková práva vlastnictví statků a držbu cenných papírů.¹²² Bylo jim povoleno vybírat si ze svých účtů pouze částku 1500 korun týdně.¹²³ U všech finančních institucí musely tyto osoby doručit prohlášení, že nejsou židé, ale manžel nebo manželka jsou. V případě neprovedení tohoto rozkazu do určitého data pro ně vyplynuly následky v podobě neobdržení výplaty apod. Hrozilo jim dokonce i trestní stíhání.¹²⁴ Ministerstvo vnitra od roku 1941 nařídilo vyhotovování seznamů židovských míšenců a nežidovských partnerů v manželství se židem pracujících ve veřejné službě, a to odděleně pro německé státní příslušníky a protektorátní příslušníky. Muselo zde být uvedeno jméno, služební označení a místo a stáří.¹²⁵

V denním rozkazu ze září 1941 o německé národnosti se uvádí, že označení židů žlutou šesticípou hvězdou s nápisem „Jude“ se nevztahovalo na židovského partnera žijícího ve smíšeném manželství, pokud děti nebyli považováni za žida. To platilo i v případě, jestliže v manželství proběhla rozluka. Židovskou hvězdu nemusela nosit ani židovská manželka, která žila v bezdětném smíšeném manželství, ale jen v případě, že toto manželství stále trvá.¹²⁶ Ve stejném znění je toto nařízení uvedeno i v knížce „Konečné řešení“ od Miroslava Kárného¹²⁷, na rozdíl od dokumentů, které se nacházejí v knize „Židé v protektorátu“, kde se píše, že toto nařízení se vztahovalo pouze na nežidy německé národnosti.¹²⁸

¹²⁰ KUŽÍLKOVÁ, Šárka: c. d., s. 28.

¹²¹ MZA Brno, fond 26 Policejní ředitelství, kart. 2, sign. 2366.

¹²² KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Židé v protektorátu: hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*, s. 270.

¹²³ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezprávi. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 122.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Městský archiv Brno, fond A 1/28 Presidiální spisovna IV., kart. 144, sign. B11.

¹²⁶ MZA Brno, fond 26 Policejní ředitelství, kart. 2, sign. 2366.

¹²⁷ KÁRNÝ, Miroslav: „Konečné řešení“: *genocida českých Židů v německé protektorátní politice*, s. 73.

¹²⁸ KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Židé v protektorátu: hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*, s. 266.

Samotní představitelé Říše dlouho nevěděli, jak k židovským míšencům a smíšeným manželství vlastně přistupovat. Považovali je za něco zvláštního, za anomálii. Na nežidy ve smíšeném manželství byl ze strany nacistů vyvíjen tlak, aby se se svým partnerem rozvedli. Nemohli to totiž udělat sami, aby proti sobě nepošťovali Vatikán. Jinak se také přistupovalo k pokřtěným židům, nebo k těm, kdo učinil mimořádné zásluhy ve prospěch Říše. Definitivní rozhodnutí však v této oblasti nikdy nepadlo. Na okupovaných území nacisty se s míšenci a smíšenými manželstvími jednalo různě.¹²⁹ V protektorátu nepřísnejší opatření týkající se těchto osob vycházela od roku 1942, nicméně do roku 1944 byli židovští partneři ze smíšených manželství před transporty chráněni, a to i přestože například požádali o rozluky manželství. V průběhu let 1944-1945 byli tito židé systematicky deportováni do Terezína.¹³⁰

5. Život židovského obyvatelstva očima pamětníků

Pro svou práci jsem nakonec zvolila celkem sedm rozhovorů. Vybrala jsem je z toho důvodu, že se jedná o poslední přeživší, kteří byli transportováni z Brna, nebo kteří atmosféru okupovaného Brna zažili. Rozhovory s Bedříškou Felixovou, Gertrudou Faltýnovou a Leem a Ivem Rottery jsem vedla sama. Doplnila jsem je rozhovory s Antonií Militkou, Ruth Kopečkovou a Doris Grozdanovičovou, které jsem převzala z Centra vizuální historie (dále jen CVH) Malach a z databáze „Paměť národa“.

Pamětníci, se kterými jsem osobně mluvila, byli primárně kontaktováni zaměstnanci brněnské pobočky Židovského muzea v Praze a bylo jim oznámeno, jaký je záměr rozhovoru, tedy poskytnutí osobního příběhu pro účely vzniku bakalářské práce týkající se zejména období, než byli deportováni. S narátory jsem se sešla celkem dvakrát. Poprvé se tak stalo v prosinci 2017 a zde byla použita metoda tzv. osobního příběhu. I přestože se postupovalo chronologicky, tedy od jejich dětství a rodinného zázemí po návrat do poválečného života, umožnilo mi to vysledovat, jaké události pamětníci zmiňují spontánně a nejčastěji. Domnívám se, že právě tyto příhody pro ně byly nějakým způsobem důležité. Podruhé jsme se setkali v průběhu února a března 2018 a jednalo se již o doplňující rozhovor, kdy jsem se dotýčných dotazovala na věci, které mi nebyly z předchozího rozhovoru plně jasné, nebo které jsem potřebovala doplnit a napadly mne až v průběhu přepisu rozhovoru.

¹²⁹ KUŽÍLKOVÁ, Šárka: c. d., s. 19-21.

¹³⁰ Tamtéž, s. 43.

Tuto část jsem bohužel nemohla uskutečnit s pamětníky, jejichž rozhovory jsem převzala. Skutečnost, ke které jsem musela přihlížet, byl zejména věk respondentů. V roce 1939 jim totiž bylo v rozmezí od 4 do 16 let a v současné době se jejich věk pohybuje od 83 do 95 let. Rozptyl mezi tím, kdy si danou skutečností prošli a poskytnutím rozhovoru, je značně vysoký.

5.1. Pamětníci

5.1.1. Bedřiška Felixová roz. Burgmannová

Narodila se 17. 1. 1935 v Brně do plně židovské rodiny. Tatínek pracoval jako státní úředník. Maminka provozovala dámské krejčovství, po narození dcery zůstala v domácnosti. Paní Felixová měla staršího bratra, který zemřel ještě před válkou na špatnou diagnostiku zánětu slepého střeva. Rodina byla v roce 1942 transportována do Terezína, ze kterého se paní Felixová vrátila pouze s maminkou. Otec zemřel pravděpodobně v roce 1944 v Osvětimi.¹³¹

5.1.2. Gertruda Faltýnová

Narodila se 8. června 1925 v Moravské Třebové do smíšeného manželství. Tatínek byl žid a pracoval pro textilní továrnu v Šumperku. Maminka, Němka, byla v domácnosti. V roce 1938 po zabrání Sudet se rodina odstěhovala do Brna. Gertruda Faltýnová navštěvovala měšťanskou školu na Hlinkách, poté vystudovala obchodní odbornou školu. V roce 1941 byla rodina nucena se přestěhovat do sdíleného bytu s dalšími židovskými rodinami.¹³²

5.1.3. Leo Rotter

Narodil se v květnu 1931 v Brně do smíšeného manželství. Jeho židovský otec pracoval jako výrobně technický ředitel ve fabrice rodiny Stiassných. Jeho maminka pocházející ze Želešic byla dcerou Němce a Češky a byla v domácnosti. Otec požádal o rozluku manželství a v roce 1944 byl transportován do Terezína a následně do Osvětimi, ze

¹³¹ FELIXOVÁ, Bedřiška: prosinec 2017, únor 2018.

¹³² FALTÝNOVÁ, Gertruda: prosinec 2017, únor 2018.

které se již nevrátil. Maminka byla totálně nasazena. Pan Leo Rotter se rok ukrýval u rodiny ve Střížku u Tišnova.¹³³

5.1.4. Ivo Rotter

Narodil se v roce 1930 v Brně do smíšeného manželství. Jeho otec byl žid a působil jako lékař v Rožnově pod Radhoštěm. Maminka byla Němka a pocházela z Boskovic. Otec působil v Obraně národa, v roce 1939 byl zatčen (Ratiboř, Kounicovy koleje) a maminka se synem se přestěhovali z Rožnova zpět do Brna. V roce 1943 byl otec transportován do Sosnovce, kde zemřel. Maminka byla totálně nasazena a pan Ivo Rotter byl ukrýván v Okříškách u Brna.¹³⁴

5.1.5. Doris Grozdanovičová roz. Schimmerlingová

Narodila se 7. dubna 1926 v Jihlavě do plně židovského manželství. Tatínek pracoval jako úředník nejprve v Jihlavě v bance, poté v pojišťovně v Brně. Maminka byla v domácnosti. Měla o pět let staršího bratra Hanuše. V Brně nastoupila na klasické české gymnázium, poté, co z něj byla vyloučena, přestoupila na klasické gymnázium židovské. Doris Grozdanovičová, její bratr i rodiče byli zařazeni do transportu U, který byl z Brna vypraven 28. ledna 1942. Z celé její široké rodiny se vrátila pouze ona a její bratr.¹³⁵

5.1.6. Ruth Kopečková roz. Morgensternová

Narodila se 1. srpna 1923 v Dolních Kounicích do plně židovského manželství. Její otec zemřel v roce 1933 na zápal plic, předtím vlastnil kamenolom v Dolních Kounicích, kde pracovala i jeho manželka. Ta ho po otcově smrti převzala, nicméně v roce 1939 musela kamenolom prodat. Navštěvovala klasické židovské gymnázium. Byla transportována společně s maminkou do Terezína brněnským transportem Ac 19. března 1942. Následně prošla koncentračními a pracovními tábory Jägala, Reval, Ereda, Kivioli, Lagedi Stutthof, Hamburk a Bergen-Belsen.¹³⁶ Je jedinou přeživší holocaustu z Dolních Kounic.¹³⁷

¹³³ ROTTER, Leo: prosinec 2017, březen 2018.

¹³⁴ ROTTER, Ivo: prosinec 2017, březen 2018.

¹³⁵ GROZDANOVIČOVÁ, Doris: duben 1996, duben 2017.

¹³⁶ KOPEČKOVÁ, Ruth: leden 1996, leden 2017.

¹³⁷ Z Dolních Kounic bylo transportováno celkem 57 osob. (převzato z Terezínské pamětní knihy)

5.1.7. Antonie Militká, roz. Michalová

Narodila se 16. června 1928 v Brně do smíšeného manželství. Její otec k judaismu konvertoval, aby se mohl oženit s maminkou paní Militké. Před okupací byl správcem areálu Maccabi. Maminka byla v domácnosti. Antonie Militká měla o čtyři roky mladšího bratra Karla. Navštěvovala židovskou školu na Legionářské ulici, poté nastoupila na židovské gymnázium. Byla zařazena do sběrného transportu 9. dubna 1943, který odjížděl z Prahy do Terezína. K matčině deportaci došlo 4. února 1945. Otec byl přidělen do pracovního tábora v Postoloprtech, při práci na železnici mu vlak přejel nohy a zůstal invalidou. Bratr byl ukryvané dítě. Rodina se po válce shledala celá.¹³⁸

5.2. Rodinné zázemí

Všichni pamětníci ve svých výpovědích sdělili, že prožívali velmi radostná a šťastná dětství v rodinách, které se jim plně věnovali. Můžeme konstatovat, že ani jedna rodina nebyla ortodoxně židovská a nedodržovala striktně náboženská pravidla a nařízení. Rodiny, kde byli oba partneři židé, navštěvovaly synagogy v rámci šabatu či o významnějších svátcích. Nejvíce pobožná se může zdát rodina paní Militké, kdy její otec musel konvertovat na židovskou víru, aby se mohl oženit s její maminkou. Tak se ale stalo spíše na přání jejího bratra, který se o ni staral po smrti obou rodičů. Jako dítěti ovšem paní Militké její rodina nikterak konzervativní v tomto ohledu nepřišla. Narátoři pocházejí ze smíšených rodin, tedy paní Faltýnová a bratřenci Rotterové, vypověděli, že svoje poloviční židovství vlastně ani nějakým způsobem nevnímali. Pouze pan Leo Rotter vzpomněl, že jeho otec navštěvoval kavárnu Esplanade, kde se scházela brněnská židovská komunita a společně chodili na židovský hřbitov, kde je pohřbený jeho dědeček. Rodiny, kde se většinou hovořilo česky i německy, měly přátele mezi židy, Čechy i Němci.

Život brněnské židovské komunity nejvíce vykresluje Antonie Militká, jejíž otec byl správcem hřiště Makkabi: „*To bylo nejkrásnější hřiště v Brně. V sobotu se sem přestěhovalo celý židovský Brno i s dětma. Na těch loukách se rozprostřely deky, to bylo krásný. Celý červenec a srpen tady probíhal dětský tábor. Měli jsme s bratrem volný život, to víte, nám to hřiště patřilo. Byly tam tenisový kurty, fotbalový hřiště, hřiště pro atletiku, volejbal,*

¹³⁸ MILITKÁ, Antonie: leden 1996, únor 2015.

košíková. U vchodové brány byla třešňová alej a švestky.¹³⁹ Členkami Makkabi byly v rámci této práce všechny děti z plně židovských rodin. V létě chodily sportovat na hřiště do Pisárěk, v zimě do hal na dnešní třídě Kpt. Jaroše.

Idealizace dětství je patrná u všech narátorů, a to bez ohledu na věk, pohlaví nebo sociální prostředí, ze kterého pocházeli. Dle jejich slov měli úžasné milující rodiče, skvělé sourozence a nezapomenutelné zážitky, což dokládají i řadou konkrétních historek. Namátkou můžeme uvést například vzpomínku Lea Rottera: „*Moji rodiče byli výborní, měli se strašně rádi. Měl jsem se s nimi jako knížecí dítě, než teda otce vyhodili z té fabriky. V létě jsme jezdili na čtrnáct dní k moři a v zimě do Tater. Když přijel tady Ivo z Rožnova, tak jsme ještě s tatínky nasedli do auta a jelo se do Vídně. Šli jsme na fotbal, pak do cukrárny k tetě, no a večer jsme se vraceli do Brna.*“¹⁴⁰ Fakt, že zejména starší lidé mají tendence vykreslovat dětství jako bezkonfliktní období, na které každý rád vzpomíná, uvádí i Miroslav Vaněk.¹⁴¹ Zajímavé je, že ani jeden pamětník spontánně nevzpomíná na vlastní prarodiče. Údaje o nich doplnili až po doptání se tazatele.

5.3. Období před okupací

Protižidovské nálady začaly být pamětníky vnímány díky uprchlíkům mířícím na území Brněnska ze Sudet a blízkého Rakouska. Ti přinášeli zprávy o tom, jak se za hranicemi se židy jedná. „*Říkali nám, že Němci už jsou v Rakousku a za chvíli budou i u nás. Začalo se uvažovat o emigraci. U nás na tom hřišti se totiž organizovaly ty hromadný zájezdy do Palestiny v sále restaurace. Bylo to v hrozném chaosu. Říkali nám, ať jedeme s nimi. Maminka ale říkala, že Němci jsou inteligentní národ a neublíží nám, protože nemáme žádný majetek.*“¹⁴² Z výpovědi paní Militké vyplývá, že právě pod tlakem událostí druhé republiky začaly některé rodiny uvažovat o emigraci. Rodina paní Felixové taktéž údajně emigraci zvažovala, ale to ví pouze zpětně z vyprávění maminky, jako dítě si nic takového nevybavuje. Nakonec k vystěhování nedošlo, protože si to nepřála babička, která s nimi žila ve společné domácnosti. Zbylí čtyři narátoři měli dokonce vyřízené potřebné náležitosti k vycestování, jejich plány jim však překazilo vypuknutí války. Paní Kopečková mířila do Palestiny: „*Já měla jít s kamarádkou Trude do Izraele. Byla jsem tam přihlášená do nějaké*

¹³⁹ MILITKÁ, Antonie: únor 2015.

¹⁴⁰ ROTTER, Leo: prosinec 2017.

¹⁴¹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníků*, s. 124.

¹⁴² MILITKÁ, Antonie: únor 2015.

*zemědělské školy a po skončení jsem měla jít do kibucu. Měla jsem bednu na stěhování, na každém kapesníku byl monogram. Trude ještě odjela, já už to nestihla.*¹⁴³ Paní Grozdanovičová mířila s bratrem do Anglie, kam emigrovala z Rakouska její teta a rodině Rotterovým pomáhal s vyřízením všech formalit a zařízením věcí v dané zemi pan Stiassni, u kterého pracoval tatínek Leo Rottera. Na 11. září 1939 měli domluvenou loď plující z Hamburku do Londýna. Na tu ale nikdy nenastoupili. Selhání tohoto plánu vnímali rozdílně. Leo a Ivo Rotterovi to viděli jako velké neštěstí, protože kdyby odjeli s rodinou do zahraničí, nedošlo by k smrti jejich otců. Jak to viděli předchozí dvě pamětnice, které měly vycestovat do zahraničí bez rodičů, dokládá výpověď paní Grozdanovičové: *„Celá rodina emigrovat nemohla, nebyly peníze a nebylo to tak jednoduché. Jsem velice ráda, že se to nepovedlo, protože bych celý život myslela na to, že jsem mohla rodičům nějakým způsobem pomoci, a přitom jsem byla v Anglii. Vážně jsem ráda, že jsme tam neodjeli, protože já i bratr jsme nakonec přežili.*¹⁴⁴ Jediná rodina, která o emigraci do zahraničí neuvažovala, byla rodina paní Faltýnové. Ta již zažila stěhování na Staré Brno, kde se jejímu otci podařilo sehnat byt po obsazení Sudet. Toto přemísťování bylo natolik složité, že se s vírou neobsazení zbytku našeho území rozhodli v Brně zůstat.

U všech se v podstatě opakuje podobné vnímání situace. Věděli, že se něco děje, tušili, jak Hitler zachází s židy v nacistickém Německu, ale nevěřili, že by se něco takového mohlo dít i v naší zemi.

5.4. Od okupace k transportům

15. března 1939 obsadili Němci zbytek Česko-Slovensko. Přesně toto datum označili všichni nárátoři za zlomové. Vnímali ho jako chvíli, která vedla k období velkého strachu, ponižování a množství příkazů, co smí a nesmí. Z výše zmíněného šťastného dětství se stala noční můra. *„Pamatuji si, že když vtrhnul Hitler do Československa, tak jsme měli psát kompozici z matematiky a já byla velice ráda, že jsem se tomu vyhnula. Zpětně to bylo velice pošetilé. Brno bylo hrozné, všude visely ty hákové kříže a lidi hajlovali na ulicích, co to bylo za lidi, to nevím. Těžko se to vysvětluje, ta zvláštní atmosféra byla cítit ve vzduchu.*¹⁴⁵

¹⁴³ KOPEČKOVÁ, Ruth: leden 2017.

¹⁴⁴ GROZDANOVIČOVÁ, Doris: duben 1996.

¹⁴⁵ GROZDANOVIČOVÁ, Doris: duben 2017.

Rodiče se údajně snažili děti před tím, co se děje, chránit a vysvětlovali jim, že teď bude pár věcí jinak, ale všechno bude nakonec v pořádku.

Okamžitě poté začala plynout velká škála různých vyhlášek, co židé smí a nesmí. Jak je zmiňováno i v literatuře, orientace v takovém množství příkazů byla značně složitá. Vyhlášky si mohli židé přečíst například v tisku. Na území Brna vycházely v Moravské orlici, Lidových novinách, Brněnské svobodě, Brünner Abendblatt atd. Objevovaly se i v Židovských listech, které vydávala Židovská náboženská obec v Praze nebo byly vyvěšovány Policejním ředitelstvím Brno. Některé příkazy dokonce nikdy písemně nevyšly. Z výpovědí se zdá, že pro děti bylo velice traumatické odevzdání domácích mazlíčků. Tento příkaz přišel ze strany Ústředny pro židovské vystěhovalce v Praze, stejně jako odevzdání lyžařské výstroje a jízdní kol, které také pamětníci zmiňovali.¹⁴⁶ Do jejich života, a nejen jejich, značně zasáhl válečný přidělový systém. Ten umožnil nacistům postupně vylučovat židy z přidělu některých potravin, zejména ovoce, mléčných výrobků, masa, vejce atd. Židovské potravinové lístky byly označovány písmenem „J“. Znamenalo to, že židé odcházely do transportů už jistým způsobem oslabení.¹⁴⁷

V rámci zákonů o vyloučení židů z veřejného života, začali rodiče narátorů dříve či později přicházet o svá zaměstnání, což samozřejmě znamenalo zhoršení jejich životní úrovně. Někteří byli vyhozeni ihned po okupaci. To se týkalo například tatínka pana Lea Rottera, který již nadále nesměl pracovat ve fabrice židovských bratří Stiassnych. Jiní si drželi svá zaměstnání delší dobu. Otec paní Felixové například musel pracovat u Židovské náboženské obce Brno a vypracovával seznamy brněnských židů, kteří byli posíláni do transportu. „*Tatínek tam chodil vždycky na celý den. Z každé strany u jeho stolu stáli dva gestapáci a koukali tatínkovi pod ruce, co píše. Domů se vždy vracel úplně zničený.*“¹⁴⁸ Proto také rodina paní Felixové byla zařazena až do transportu, který odjížděl na konci roku 1942. Práci pro orgány, které měly na starost „židovskou otázku“, vykonávala i maminka paní Militké, která byla zařazena mezi skupinu žen, které měly na starost úklid a předání vyprázdněných bytů po transportovaných židech. Zajímavý je osud otce pana Iva Rottera. Ten působil jako lékař v Rožnově pod Radhoště a pan Rotter si nevybavuje, že by mu byla

¹⁴⁶ KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: Židé v protektorátu: hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942, s.284.

¹⁴⁷ LAGUS, Karel – POLÁK, Josef: Město za mřížemi, s. 51-52.

¹⁴⁸ FELIXOVÁ, Bedřiška: březen 2018.

zakázána praxe. Nicméně vzhledem k tomu, že působil v Obraně národa, byl 1. září 1939 zatknut a z vězení už se domů nikdy nevrátil.

Lidé, se kterými se znali, se nezačali chovat jinak. Většina z nich nikdy nepocítila žádnou nevraživost vůči nim vyšlou z okolí. Naopak se jim spousta Čechů snažila pomoci, schovala jim například některé věci, když byli povoláni k odchodu do Terezína. Zde je některými vyzvedáváno, že to byli právě Češi, kteří k nim byli vlídní, nikoliv Němci. V jejich případě naopak paní Militká zmínila, že když chodili s ostatními dětmi do školy v neděli, německé děti po nich házely kameny. Fakt, že česká veřejnost vůči židovské komunitě projevovala solidaritu, zmiňovali i nacisté. Brali to jako výraz české rezistence vůči okupační moci a symbol toho, jak by s Čechy mohlo být také do budoucna zacházeno.¹⁴⁹

Všichni narátoři se ve spontánních výpovědích zmínili o školní docházce, proto předpokládám, že to byla další oblast, která jim silně utkvěla v paměti. Židé začali být vylučováni ze škol již během roku 1939, od 12. července 1939 nesměli navštěvovat německé obecné a střední školy a k 7. srpnu 1940 platil zákaz výuky pro židy i na nežidovských školách s českým vyučovacím jazykem.¹⁵⁰ To platilo i pro všechny mé narátory z plně židovských rodin, nicméně, měli to štěstí, že v Brně do roku 1941 fungovalo Spolkové židovské reformní reálné gymnázium, které mohli navštěvovat.¹⁵¹ „*Museli jsme svým spolužákům, těm, kteří nebyli z Brna, posílat úkoly a dopisovat si s nimi. Psala jsem si s jednou slečnou z Náchoda, pak jsem se s ní seznámila. My měli školu v neděli, ne v sobotu a museli jsme do ní chodit pěšky, protože židé nesměli jezdit tramvají. To jsem se docela bála*“¹⁵², vzpomíná paní Grozdanovičová.

Židovští míšenci mohli navštěvovat německé a české školy až do let 1942-1943.¹⁵³ Leo a Ivo Rotterovi chodili do měšťanské školy až do roku 1943, poté byly jejich matky tzv. totálně nasazený a chlapci byli ukrýváni u cizích rodin, kde školy samozřejmě nenavštěvovaly, aby se na ně nepřišlo. Jestli by tedy byli ze školy vyloučeni, nevíme. Paní

¹⁴⁹ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 34.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 148.

¹⁵¹ Ruth Kopečková (Morgensternová) se nachází na fotografiích ze školních let 1943-1935 a 1935-1936; Antonie Militká (Michalová) se nachází na fotografii ze školního roku 1940-1941. Dostupné z: <https://www.zob.cz/almanach-zidovskeho-gymnazia/prehled-rocniku/> [cit.: 10.5.2018]

¹⁵² GROZDANOVIČOVÁ, Doris: duben 2017.

¹⁵³ PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 191.

Faltýnové bylo v době vydání tohoto nařízení již 18 let, nicméně vypověděla, že vzhledem k tomu, že byla míšenkou, nesměla nastoupit na obchodní akademii, jak chtěl tatínek, ale pouze na obchodní odbornou školu.

Nejfrekventovanější vzpomínkou v oblasti různých vyhlášek, kterou zmiňují opravdu všichni pamětníci, a to buď přímo u sebe nebo u svých rodinných příslušníků, je označení židovskou hvězdou s nápisem „Jude“. Tu museli mít od září 1941 všichni židé starší šesti let přišitou na oděvu. V tuto chvíli každý věděl, kdo je a není ve skutečnosti žid. Pro úřady to znamenalo zejména lepší dohled na to, jestli jsou dodržovány dosud vydané nařízení. *„Ten rok mi zrovna bylo šest let. Byla jsem ještě hodně malá, ale tohle si pamatuju. Pamatuju si, jak mi maminka našívala hvězdu na kabátek. Strašně u toho plakala.“*¹⁵⁴ Jiní zase vzpomněli, že se hvězdu snažili schovávat. Nedělali to kvůli sobě, ale spíš kvůli svým nežidovským přátelům, aby z toho neměli problém. Děti ze smíšených rodin hvězdu nosit nemuseli, ale vybavují si, že jimi byli označeni jejich tatínci. *„Tatínek byl v té době vězněn na Kauničkách, ale prvně tam byl veden jako politický vězeň, takže si mohl s maminkou psát dopisy. V tom posledním psal, že musel začít nosit hvězdu. No a pak ho transportovali a už jsme o něm nikdy neslyšeli“*¹⁵⁵ vzpomíná Ivo Rotter.

Rozsáhlou pasáž vyprávění věnovali narátoři ztrátě domova. Židé často přicházeli o svá dosavadní bydliště a následně byli nuceně sestěhováni s více rodinami do jednoho bytu. Vždy se jednalo o již židovský byt a každý pokoj zde obývala jedna rodina. Toto nařízení se dotknulo rodin paní Grozdanovičové, Felixové a Faltýnové.¹⁵⁶ Židovské rodiny byly stěhovány zejména do oblasti tzv. východního předměstí Brna, kde byly soustředěny židovské instituce. Začalo zde vznikat židovské ghetto stejně jako zde bylo v době středověku. Nejhuře na to vzpomíná paní Faltýnová: *„No to byla hrůza, naprostá hrůza, to si naprosto nedokážete představit, co to bylo.“*¹⁵⁷ Vzpomíná si, že se jednalo o třípokojový byt, ve kterém žilo deset lidí. V bytě strávili 3 roky života a nejvíce je zasáhlo, když židovské rodiny postupně dostávaly povolání do transportu a odcházely pryč. Nicméně v této oblasti nebyly nacistické úřady plně koncepční, protože se to nedotklo úplně všech. Otec paní Militké sice konvertoval k judaismu, ale v rámci norimberských zákonů nebyl považován za

¹⁵⁴ FELIXOVÁ, Bedřiška: prosinec 2017.

¹⁵⁵ ROTTER, Ivo: prosinec 2017.

¹⁵⁶ Jednalo se o ulice Legionářská, Lidická a Ponávka.

¹⁵⁷ FALTÝNOVÁ, Gertruda: prosinec 2017.

žida. Rodina musela opustit byt, který náležel k hřišti Makkabi a přestěhovat se do nedaleké chaty, kterou zakoupila. Z dosavadního domu náležející k fabrice bratří Stiassných byla vypovězena i rodina Lea Rottera. Jeho otec požádal o rozluky manželství, aby nežidovskou maminku se synem chránil, proto se následně přestěhovali každý jinam.

V čem se výpovědi pamětníků liší, je pohled na oblast, která jim přišla jako ta nejvíce smutná a traumatizující. Můžeme konstatovat, že jedinci, kteří prošli koncentračním táborem, nevzpomínají na období perzekuce jako na to nejhorší, co se jim mohlo stát. Sice proudilo velké množství zakazů, které postupně vedlo k jejich ghettoizaci a deportaci, ale pořád mohli trávit čas se svými nejbližšími. Vzhledem k tomu, že nevěděli, jaké budou životní podmínky v Terezíně, vlastně samotné nucené vystěhování nebylo bráno až tak tragicky, jak by se mohlo zdát. „*Víte, my jsme si říkali, že budeme celá rodina spolu. V Brně byly samé příkazy a zákazy, a tak jsme si mysleli, že to bude všude lepší než v tom Brně, kde bylo tolik Němců a hákových křížů. Mysleli jsme, že jedeme na práci.*“¹⁵⁸

Leo a Ivo Rotteri brali jako velmi těžké období chvíle, kdy byli ukrýváni. K tomuto opatření došlo v situaci, kdy jejich tatínci již byli deportováni a obě maminky musely nastoupit na nucenou práci. I přestože byla obě manželství rozloučena¹⁵⁹, na děti bylo pohlíženo jako na míšence. Proto došlo k rozhodnutí, že budou ukryti u jiných rodin. Leo Rotter žil ve Strážku u Tišnova u rodinné známé. Ivo Rotter v Okříškách u Brna u cizích lidí. Chlapci nemohli chodit do školy, často se museli schovávat například v seníku a žili zde pod jiným jménem. Pro oba to bylo velmi těžké období vzhledem k tomu, že u sebe neměli rodiče, a také dostávali ještě daleko menší příděly potravin nežli dřív. U paní Faltýnové jsem očekávala, že za nejvíce traumatizující zážitek označí odchod z Moravské Třebové do Brna, přitom nejhorší vzpomínky má na výše zmiňovaný život v bytě s více rodinami.

Brněnští židé byli před nástupem do transportů evidováni a shromažďováni v budově školy na Merhautově ulici č. 37. Celkem odjelo z Brna během let 1941-1942 10 081 osob.

¹⁵⁸ GROZDANOVIČOVÁ, Doris: leden 1996.

¹⁵⁹ Od 29. března 1943 došlo ke změnám v rámci sňatkového a rozlukového práva. O tom, komu připadne dítě do péče, měla rozhodovat vždy rasová hlediska. Leo a Ivo Rotterovi byli považováni za židovské míšence tzv. prvního stupně, tudíž by na základě tohoto nařízení měli být dáni do péče otců. Ani jeden si ovšem nevzpomíná, kdy rodiče o rozluky požádali, nicméně z tohoto nařízení vyplývá, že to bylo ještě před rokem 1943. (KUŽÍLKOVÁ, Šárka: c. d., s. 37.)

Předpokládá se, že další osoby odešli v rámci transportů v letech 1943-1944. Do Brna se vrátilo 1033 osob.¹⁶⁰

¹⁶⁰ KLEMENTOVÁ, Táňa: *Poslední nástupiště. Brněnské transporty židů v letech 1941-1945*, s. 82.

6. Závěr

Cílem této práce bylo charakterizovat život židovské komunity v letech 1939–1941 na základě analýzy autentických výpovědí pamětníků. Vzhledem k tomu, že jsem práci lokálně zasadila do Brna, snažila jsem se zjistit, jestli bylo město něčím specifické v rámci „řešení židovské otázky“. Z odborné literatury na toto téma vyplývá, že jedinou oblastí, kde se v konečném důsledku mohly realizovat protektorátní orgány, byla nařízení, která separovala židovské obyvatelstvo od ostatního. Vyhlášky většinou vycházely na základě nařízení ministerstva vnitra, nicméně místní úřady určovaly jejich intenzitu. Z dokumentů uložených v MZA Brno vyplývá, že vedoucí představitelé Brna byli v tomto ohledu velmi aktivní a zákazy vztahující se na Brno patřily často k ostřejším nežli v jiných městech. Asi nelze jednoznačně tvrdit proč tomu tak bylo, nicméně to pravděpodobně souviselo s národnostním složením města a obsazováním úřadů nacisty. V Brně byla poměrně velká německá menšina a jednotlivé úřady byly obsazeny nacisty v podstatě ihned za okupace Česko-Slovenska. Další oblastí, která ovlivňovala podobu některých lokálních nařízení byla i míra udavačství.

Pro praktickou část jsem využila celkem sedm rozhovorů s pamětníky, z toho čtyři jsem osobně vedla já, zbylé tři jsem převzala z Paměti národa a CVH Malach. Všichni pamětníci se v průběhu tzv. životního příběhu vyjadřovali spontánně k určitým tématům. Na základě toho jsem se rozhodla praktickou část koncipovat. Domnívám se totiž, že právě tyto oblasti pro ně byly nějakým způsobem důležitější. Na začátku rozhovoru se každý narátor představil a plynule přešel k popisu svého dětství a rodinného zázemí. Potom většinou následovala charakteristika změn, které přišly s okupačním režimem. V rámci toho nezapomněly zmínit situaci před rokem 1939. Nejfrekventovaněji vzpomínali na školní docházku, ztrátu práce u rodičů a přestěhování se z místa dosavadního bydliště. Naprosto všichni se rozpomenuly na příkaz o nošení židovské hvězdy včetně dětí ze smíšených manželství, kde se to nedotýkalo jich samotných, ale jejich židovských rodičů. Po zpracování prvních rozhovorů jsem se s pamětníky sešla znovu a doptala jsem se na věci, které mi nebyly zcela jasné, nebo které mě v rámci období 1939-1941 zajímaly.

U všech pamětníků převládají tendence vnímat svá dětství jako silně idealizovaná. Popisují velice vřelé vztahy se sourozenci a rodiči, kteří měli pokaždé ideální manželství. Za dobu zlomu, tedy chvíle, kdy se jim naprosto změnily jejich životy, označují všichni 15. 3.

1939, což je zajímavé vzhledem k tomu, že se již za tzv. druhé republiky probouzely antisemitské nálady ve společnosti a kulminovala uprchlická krize ze Sudet a Rakouska. Až na jednu pamětnici všichni zmínili, že jejich rodiče zvažovali emigraci, což podle mě dokládá, že to, že se odehrávaly jisté změny ve společnosti, museli rodiče tušit již před březnem 1939. U jednotlivých pamětníků se nejvíce lišilo vnímání situací, které pro ně byly nejvíce těžké a traumatizující.

Jedná se o životní příběhy sedmi lidí, kteří byli nějakým způsobem poznamenáni holocaustem. Závěry vzniklé na základě analýzy jejich rozhovorů tedy nelze aplikovat jako souhrnný pohled na perzekuci židů za Protektorátu Čechy a Morava. Stejně tak nutno konstatovat, že všichni narátoři byli ve sledovaném období ve velmi mladém věku, tudíž se často jedná spíše o pohled dětí. Je dost pravděpodobné, že dospělí jedinci by k této problematice zaujímali odlišné stanovisko. Dá se také velmi těžko rozlišit, nakolik jsou jejich informace ovlivněny závěry, které přišly později například prostřednictvím literatury. Práci jsem sice zařadila do období 1939-1941, ale vzhledem k tomu, že někteří pamětníci byli deportováni až v roce 1942, musela jsem bohužel přesahovat až do tohoto roku.

Samozřejmě se zde nabízí i prostor pro další bádání. V rámci využití archivní pramenů by bylo určitě zajímavé zmapovat arizaci židovského majetku na Brněnsku. Co se týče orální historie, lze využít naprosto jiný vzorek pamětníků, jejichž výpovědi jsou k dispozici v CVH Malach. Určitě by také stále za to, písemně zaznamenat příběh Felixe Rottera (otec Iva Rottera), který působil v Obraně národa na Vsetínsku.

7. Seznam pramenů a literatury

Literatura:

JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: „*Arizace*“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000). Praha 2003.

KÁRNÝ, Miroslav: „*Konečné řešení*“: genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha 1991

KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Brno židovské: historie a památky židovského osídlení města Brna*. Praha 2016.

MARŠÁLEK, Pavel: *Pod ochranou hákového kříže: nacistický okupační režim v českých zemích 1939-1945*. Praha 2012.

MITÁČEK, Jiří – BŘEČKA, Jan: *V utrpení a boji: brněnští Židé v osudových momentech XX. století*. Brno 2012.

PASÁK, Tomáš: *Pod ochranou říše*. Praha 1998.

PETRŮV, Helena: *Zákonné bezprávi: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2011.

SCHELLE, Karel: *Vývoj veřejné správy v letech 1848-1990*. Praha 2005.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku*. Praha 2011.

Články:

ČAPKOVÁ, Kateřina: *Židé v Čechách za první republiky*. Česko-slovenská historická ročenka, 2001, s. 19-35.

FRANKL, Michal: *Druhá republika a židovští uprchlíci*. In: *Židovská menšina za druhé republiky: sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007*. Praha 2007, s. 45-56.

GRUNER, Wolf: *Protektorát Čechy a Morava a protižidovská politika v letech 1939-1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území „Velkoněmecké říše“*. In: Terezínské studie a dokumenty. Praha 2005, s. 25-58.

KREJČOVÁ, Helena: *Židovská náboženská obec za války*. In: Židé v protektorátu: hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Praha 1997.

MENŠÍKOVÁ, Miroslava: *Počátky perzekuce židovského obyvatelstva v Brně*. In: Židé a Morava: sborník z konference konané 15. listopadu 2000 v Muzeu Kroměřížska. Kroměříž 2001, s. 140-146.

MILOTOVÁ, Jaroslava: *Arizace*. In: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-1999/listopad-11/arizace/> [cit. 5. 5. 2018]

MILOTOVÁ, Jaroslava: *Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940*. In: Terezínské studie a dokumenty. Praha 1997, s. 10-29.

SUCHÁNEK, Michal: *Národní tábor fašistický. Brněnští fašisté v letech 1939-1941*. In: Brno v minulosti a dnes: sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna. Brno 2005, s. 367-383.

Nepublikované práce:

KUŽÍLKOVÁ, Šárka: *Osudy česko-židovských míšenců a smíšených manželství v protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2008 (nepublikovaná diplomová bakalářská práce).

KLEMENTOVÁ, Táňa: *Poslední nástupiště. Brněnské transporty židů v letech 1941-1945*. Brno 2010 (nepublikovaná diplomová magisterská práce).

Internetové zdroje:

www.holocaust.cz

www.zob.cz

Prameny:

Archiv:

Moravský zemský archiv Brno, fond B 254 Oberlandrát Brno 1939-1945 a Okresní hejtman Brno – správa z říšského příkazu, kart. 3, Sign. Pol 1501.

Moravský zemský archiv Brno, fond B 26 Policejní ředitelství Brno, kart. 2, Sign. 2366.

Moravský zemský archiv Brno, fond G 427 Německá správa zabaveného majetku.

Městský archiv Brno, fond A1/28 Presidiální spisovna IV., kart. 144, sign. B11.

Městský archiv Brno, fond A 1/28 Presidiální spisovna IV., kart. 25, sign. A29.

Edice pramenů:

KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Židé v protektorátu: hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*. Praha 1997.

Rozhovory:

Rozhovor s Doris Grozdanovičovou (duben 1996, *CVH Malach*; duben 2017, *Paměť národa*)

Rozhovor s Gertrudou Faltýnovou (prosinec 2017, únor 2018)

Rozhovor s Bedřiškou Felixovou (prosinec 2017, únor 2018)

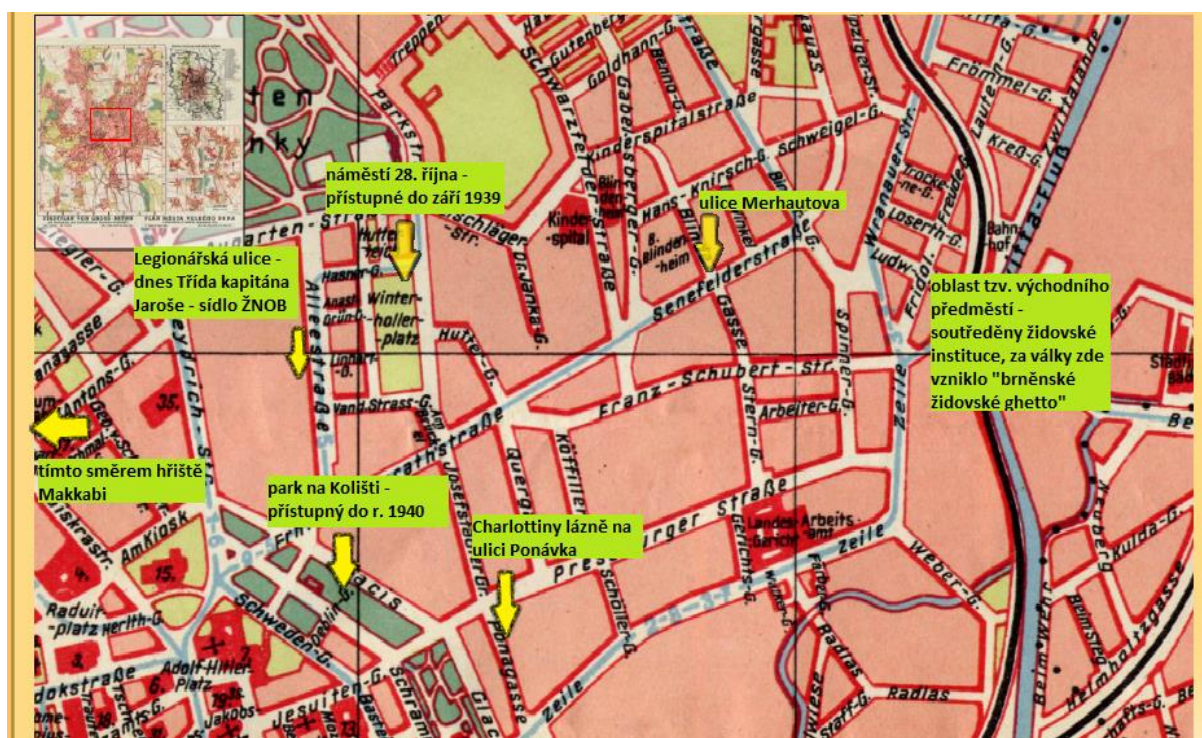
Rozhovor s Ruth Kopečkovou (leden 1996, *CVH Malach*; leden 2017, *Paměť národa*)

Rozhovor s Antonií Militkou (leden 1996, *CVH Malach*; únor 2015 *Paměť národa*)

Rozhovor s Ivo Rotterem (prosinec 2017, březen 2018)

Rozhovor s Leo Rotterem (prosinec 2017, březen 2018)

8. Přílohy

Mapa č. 1: Východní předměstí Brna 1939-1941.

Zdroj: <http://www.vilemwalter.cz/mapy/>

Anotace

Tato bakalářská diplomová práce se zabývá životem židovské komunity v letech 1939-1941 v Brně očima pamětníků. Na začátku, práce informuje o Židovské náboženské obci Brno, dále charakterizuje základní rysy řešení židovské otázky v rámci Protektorátu Čechy a Morava. Praktická část textu se zaměřuje na analýzu sedmi rozhovorů s pamětníky metodou tzv. orální historie.

Klíčová slova

židé, Protektorát Čechy a Morava, holocaust, Brno, pamětníci

Annotation

This thesis is concerned with the life of jewish community in Brno in 1939-1941 as recalled by contemporary witnesses. In the beginning this work informs about Jewish Community in Brno and describes basically main features of persecution of Jews in the Protectorate of Bohemia and Moravia. The main part is focused on analysis of seven interviews with contemporary witnesses.

Key words

Jews, Protectorate of Bohemia and Moravia, holocaust, Brno, contemporary witnesses